

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of TafsİR Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2021 (Nisan/April)

Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi ile İslâm İlim Geleneğinde Kur'ân'ı Anlama-Yorumlama Geleneğinin Mükâyesesi

Comparison of Schleiermacher's Grammatical Method with the Tradition of Understanding and Interpreting the Qur'ân in the Islamic Science Tradition

Fatih ÖZAKTAN

Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Research assistant Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Afyonkarahisar, Turkey

fozaktan@aku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9019-765X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 04/12/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 19/03/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2021

Atıf / Citation: Özaktan, Fatih. “Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi İle İslâm İlim Geleneğinde Kur'ân'ı Anlama-Yorumlama Geleneğinin Mükâyesesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 179-217.

<https://doi.org/tader.835786>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of TafsİR Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Bir metni doğru bir şekilde anlama ve yorumlama meselesi insanlığın genel bir sorunu olmuştur. Tarih boyunca farklı dine mensup kişiler bu sorunu çözmek için farklı yöntem ve metotlar ortaya koymuşlardır. Modern hermenötüğü başlatan kişi olarak görülen Schleiermacher de hermenötik sistemde bir metni yorumlamanın gramatik ve psikolojik yöntemle gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. İslâm metodolojisinde geliştirilmiş olan tefsîr ve fıkıh usûlü diğer taraftan Batı medeniyetinde ortaya çıkmış olan hermenötikteki gramatik yöntem, iki farklı medeniyete ait metin çözümleme çabaları olmakla birlikte her ikisinde de yorumda subjektiflik-objektiflik, tarihsellik-evrensellik ve metot tartışmalarının birbirine paralellik arzettiği görülmektedir. Bununla birlikte İslâm medeniyeti, metni anlama ve yorumlamada karşılaşılan sorunlar karşısında asırlar önce kendisine özgü müstakil ilmî disiplinler geliştirmiştir. Diğer taraftan Schleiermacher'ın bir metni anlamak ve yorumlamak için önerdiği gramatik yöntemden haberdar olmak anlama ve yorumlama faaliyetinde bir ufuk açacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu çalışmada, gramatik ve psikolojik yöntemden sadece gramatik yöntem, İslâm ilim geleneğinde teşekkül etmiş yorum anlayışı ile mukâyese edilmiş, söz konusu yöntemin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir alternatif veya başvurulacak bir yöntem olup olmadığı araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsîr, Siyer, İslâm Tarihi, Schleiermacher, Hermenötik.

Abstract

The issue of comprehending and interpreting a text properly has been a general problem of mankind, and people being members of various religions have suggested different ways and methods to solve this problem throughout history. Schleiermacher, who is seen as the person initiating modern hermeneutics, also asserted that it is possible to interpret a text through grammatical and psychological technique in the hermeneutics system. However, this study compared only one of these techniques, the grammatical technique, with the understanding of interpretation in Islamic science tradition and alternative or a method to be employed in the comprehension and interpretation of the Qur'ân. Although the tafsîr and Islamic law method developed in the methodology of Islam and, on the other hand, the grammatical method in hermeneutics emerging in the western civilization is text decoding efforts belonging to two different civilizations, it is seen that discussions of subjectivity-objectivity, historicity-universality, and method in interpretation in both of them show parallelism with each other. On the other hand, Islam civilization developed a specific and particular method and autonomous scientific disciplines against the problems encountered in text comprehension and interpretation centuries ago. On the other hand, being aware of the grammatical method proposed by Schleiermacher for understanding and interpreting a text will open a horizon in comprehension and interpretation activity.

Keywords: Tafsîr, Sirah, Islamic History, Schleiermacher, Hermeneutics.

Giriş

Bir disiplin olarak teşekkülü on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara dayanan hermenötik hakkında son yıllarda azımsanmayacak ölçüde kitap ve makale düzeyinde çalışma yapılmıştır. Elbette bu çalışmalarda hermenötik hakkında çok önemli bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu makalede, hermenötik modern dönemin en önemli isimlerinden biri olan ve hermenötüğü felsefileştiren Schleiermacher'ın (ö. 1280/1864) gramatik yaklaşımı üzerinden incelenmiştir. Diğer taraftan bu çalışmada, Schleiermacher'ın hermenötik anlayışını her yönüyle tasvir etme, geçirmiş olduğu aşamaları tek tek anlatma gayesi güdülmemiştir. Schleiermacher'ın dînî-gayrî dînî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması için önerdiği gramatik yöntemin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir yöntem olarak kullanılabilirliği tartışılmıştır. Schleiermacher'ın teklif ettiği bu yöntem, hem tefsîr ve fıkıh usûlünde ortaya çıkmış yöntemlerle hem de İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkmış ilmî disiplinlerle mukâyese edilmiş, farklı iki yaklaşımın kesiştiği ve ayrıldığı noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Schleiermacher'in önerdiği gramatik yöntemin temeli dilbilimsel çalışmalara dayanmaktadır. Onun gramatik yönteminde önerdiği dilbilimiyle ilgili teoriler, İslâm ilim geleneğinde farklı ilmi disiplinler içerisinde bulunmaktadır. Şöyle ki Kur'ân ilimlerinde tefsîr-te'vîl tanımları, zâhirî-bâtınî yaklaşım, fıkıh usûlünde nass, zâhir, müfesser, muhkem lafızlar, belâgat ilminde beyân, meâni ve de bedî' kısmındaki sanatlar, dilbilime dayalı incelemelerdir. Aslında bunların hepsi filolojik çalışmalar başlığı altında toplanarak Schleiermacher'in metin çözümlemesinde savunduğu gramatik yöntemle mukâyese edilebilirdi. Ancak İslâm ilim geleneğinde dilbilimsel çalışmalar tefsîr ve fıkıh usûlünde diğer taraftan belâgat ilminde ayrı birer disiplin altında farklı perspektif ve gayelerle yapıldığı için bu çalışmalar bir başlık altında toplanmamış ilgili disiplinler altında incelenmiştir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir; farklı anlam dünyalarına ait metin çözümlemesinde kullanılan usûl ve yöntemleri bir araya getirip karşılaştırma yapmak büyük zorluklar içermektedir. Zira iki yöntemde benzer gayeler için ortaya konan kavramlar, birbirlerinin tam olarak karşılığı olmadığı gibi kavramlar arasında tam bir tedâhül de söz konusu değildir. Birinde tek bir kavramla ifade edilen teori, diğerinde birden fazla kavramla hatta bir metodoloji içerisinde ifade edilir. Bu farklılık ve zorluklar göz önünde bulundurularak ve baştan kabul edilerek İslâm dünyasında metni anlama ve yorumlama için geliştirilmiş ilmi disiplinlerle Schleiermacher'in gramatik yöntemi karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir, Schleiermacher, son dönemde tefsirde yöntem arayışıyla ilgili yaşanmış tartışmalarda, dolaylı yönden etkili olmuş bir isimdir. Şöyle ki ülkemizde reformist olarak bilinen ve hakkında pek çok tartışma yapılan Fazlurrahmân'ın tefsir usûlü projesi, Emilio Betti'nin (ö. 1968) nesnel yöntemsel hermenötik kuramına dayanmaktadır. Onun da takipçisi olduğu ve hermenötik anlayışının oluşmasında etkili en önemli isim Schleiermacher'dir.¹ Haliyle Fazlurrahmân'ın ortaya koyduğu tefsir usûlü projesinin temelinde Schleiermacher'in ortaya koyduğu teori ve yaklaşımların etkisi vardır. Bu sebeple Schleiermacher'in ortaya koyduğu yöntemi bilmek, tefsir usûlü ile ilgili süre gelen tartışmaları anlama bakımından önem arz etmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde hermenötik, çok farklı anlamlarda kullanılmış olup bünyesinde ortaya çıkmış olan yöntem ve metotlarda birbirinden farklı teori ve doktrinler savunulmuştur. Bundan dolayı hermenötik, tek ve standart bir yorum yöntemi değildir. İslâm dünyasında hermenötik, kimileri tarafından tamamen savunulmuş kimileri tarafından da tamamen reddedilmiştir. Ancak böyle bir tavır sergilemek yerine hermenötikte karşı çıkılan veya kabul edilen yöntemin hangi yöntem veya hangi doktrin olduğu açıkça belirtilmelidir. Aksi halde toptancı bir yaklaşımla hermenötiği tümüyle

¹ Mustafa Öztürk, *Kur'ân'ı Kendi Taribinde Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 25.

reddetmek veya kabul etmek ilmî bir yaklaşım olarak kabul edilemez. Hermenötiğin, bir metin incelemesi olarak Kur'ân'ı bir metne indirgediği, dolayısıyla da onu kutsiyetinden arındırdığına dair bazı eleştiriler vardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Kur'ân'ı bir metin olarak almak ile onu vahyedilmiş bir söz olarak almak, birbiriyle çelişen bir durum değildir. Ayrıca Kur'ân'ın bir metin olarak görülmesi onun Allah tarafından vahyedilmiş bir söz olduğu gerçeğine hiçbir hanel getirmez.²

İslâmî ilimler içerisinde yer alan tefsîr ilmi, sosyal ve beşerî bilimler çatısı altında yer almaktadır. Bundan dolayı sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan tartışmalar dolaylı yünden tefsîr alanını da ilgilendirmektedir. Özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde bilginin değerlendirilmesi, doğru bilgiye ulaşma konusunda sübjektiflik-objektiflik, nesnellik-test edilebilirlik ve genel geçerlilik konuları tefsîrin de konuları arasındadır. Sosyal bilimlerde bu konular hermenötik adı altında tartışılmıştır. Çağdaş Batı'da ortaya çıkmış olan bu yaklaşım ve kuramlardan haberdar olmak, tefsîr alanında çalışma yapanların kendisini ve çevresini tanımasını, doğru ve yanlış düşüncelerin farkında olmasını, İslâm düşüncesine uymayan teorilerin belirlenmesini, onlara karşı bir savunma mekanizmasının geliştirilmesini sağlar. Diğer taraftan İslâm dünyasında benzer sonuçlar doğuracak metne yaklaşım yöntemlerinin de farkında olmayı sağlar. Kişinin bilgi birikimini zenginleştirir metni anlama ve yorumlama sürecine katkı sağlar. Anlama meselesi insanlığın genel bir sorunu ise hangi açıdan bakılırsa bakılsın; ister yanlıştan hareketle doğruya ulaşma isterse doğrudan hareketle yeni bir doğruya ulaşma olsun hermenötik (gramatik) yöntemin insan zihninde bir ufuk açtığı ve anlamaya katkı sağladığı bir gerçektir.

1. Hermenötik

Bir metnin doğru bir şekilde anlaşılması, sadece modern dönem bilimini ve onun verilerini ilgilendiren bir mesele olmamıştır. Bilakis geçmişten günümüze tüm kutsal kitapların en önemli sorunlarından biri olmuştur. Kur'ân da dâhil olmak üzere insanlık tarihi boyunca var olan bütün kutsal metinler, misyonlarında bulunan rehberlik gereğince hep dil, anlam ve yorum olgularıyla birlikte var olmuş, ilâhî irşat ve hidâyet olgusu ile birlikte anılmıştır.³ Ancak kutsal kitapların doğru anlaşılmasını engelleyen birçok unsur söz konusu olmuştur. Şüphesiz bunda öncelikle dilin eğretilmeye ve yorumlanmaya dayalı yapısı nedeniyle birçok anlam katmanını içermesi ve bir totalite olarak metnin çeşitli yorumlara uygun yapısı etkili olmuştur.⁴ Diğer taraftan dil, zaman, mekân, tarih, beşer,

² Yasin Aktay, "Kur'ân, Tarih ve Hermenötik", *Kur'ân ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Taribin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 244.

³ Mustafa Ünver, "Kur'ân'da 'Fî' Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine", *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Ekim 2017), 215.

⁴ Yasin Aktay vd. *Önce Söz Vardı* (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 82.

olgu ve kültür de anlam ve yorumu etkileyen dış etkenleri oluşturmuştur.⁵ Dilin yoruma açık yapısı bulunmakla birlikte her din müntesibi kutsal kitaplarında yer alan mesajı açık ve net bir şekilde anlamak için büyük çaba harcamıştır. Bu süreçte hermenötik yöntemi uygulayan Hıristiyanlar ile tefsîr ve fıkıh usûlünü uygulayan Müslümanlar arasında bir kısım paralellikler olmakla birlikte büyük farklılıklar söz konusudur.

Hermenötik, kelime olarak, “açıklamak ve yorumlamak” manasına gelen Yunanca *hermêneuô* kelimesinden türemiştir.⁶ Menşei itibariyle Yunan Tanrı'larının sözlerini insanlara tercüme eden veya yorumlayan “Tanrı Hermes”e dayanır.⁷ Ontolojik olarak birbirinden farklı iki varlık arasında elçi görevi gören “Tanrı Hermes”, Tanrı'ların habercisi olarak insanlara, onların sözlerini iletir. Ancak bunu insanların kavrayabileceği bir form kazandırarak yapar. Zira Tanrılar'dan gelen bazı söz kalıpları içerisinde, sadece sözel anlamlarıyla kavranması mümkün olmayan mesajlar vardır. Bu nedenle bu sözlerin sadece lafzî anlamları ile dümdüz anlaşılmalrı, onların belli bir çeviri etkinliğiyle açıklanmaları diğer bir ifadeyle yorumlanmaları gerekir. Bu iş için de hermenötik denen bir yorumlama sanatına ihtiyaç vardır.⁸ Hermes'in yorumsamacı aktarma tarzının felsefe, edebiyat ve ilâhiyat başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok disiplninde hermenötik olarak isimlendirilen ve modern çağda farklı perspektifler kazanmış olan çalışma ve tartışmaların özünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür.⁹

Hermenötik, 18. yüzyılda Kitabı Mukaddes metnlerindeki kapalı ve müphem mesajların açıklanması ve yorumlanmasını sağlayan bir disiplinin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan hermenötik, Schleiermacher sonrasında sadece Kutsal Kitapları değil daha geniş anlamda her türlü metni yorumlamada bir yöntem olarak kullanılmıştır.¹⁰

⁵ Sadık Kılıç, “Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin”, *Kur'an ve Dil* (17-18 Mayıs 2001), 97.

⁶ Friedrich Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, ed. by Kurt Mueller-Vollmer (New York: Continuum, 1988), 134; Heidegger, hermenötik kelimesinin kökeni konusunda ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bu konuda bk. Martin Heidegger, *Ontology-The Hermeneutics of Facticity*, trans. by John Van Buren (Indiana: Indiana University Press, 1999), 6.

⁷ Heidegger, *Ontology-The Hermeneutics of Facticity*, 6; Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992), 177; Bu konuda bk. Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik* (İstanbul: Alfa, 2000), 13.

⁸ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 177; Hans-Georg Gadamer vd. *Hermenötik Üzerine Yazılar*, çev. Doğan Özlem (Ankara: Ark Yayınevi, 1995), 11.

⁹ Muhammed Coşkun, *Modern Dünyada Kur'an Yorumu* (İstanbul: MÜ İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018) 89.

¹⁰ Aktay, *Önce Söz Vardı*, 27.

2. Schleiermacher

Hermenötik yöntemle 18. yüzyıla kadar gerek Tevrat ve İncil'deki gerekse Grek ve Roma dönemine ait eserler incelenerek bu bölümlerdeki karanlık bölümler anlaşılmaya çalışılmıştır. Filozof ve teolog olan Schleiermacher ile¹¹ hermenötikte reform yaşanmış, ilk kez onunla birlikte yorumlamanın genel teorileri sorgulanmaya ve oluşturulmaya başlanmıştır.¹² O bu gayeyi gerçekleştirmek için öncelikle anlamamanın birtakım kanunlar çerçevesinde gerçekleştiğini tespit etmeye çalışmış sonra da anlamayı gerçekleştiren bazı teori ve prensipler belirlemiştir.¹³ Schleiermacher, Kant ve Fichte'den miras kalan yeni aşkın yaklaşım ile retorik-filolojik gelenekleri ve de Protestan teolojisindeki yorumsamacı gelenekleri eleştirel olarak birleştirmek sûretiyle "romantik hermenötik"¹⁴ in klasik sistemini oluşturmuştur.¹⁴ Batı düşüncesinde Modern dönem hermenötüğün kurucusu sayılan Schleiermacher,¹⁵ geleneksel hermenötikten farklı olarak bir metnin anlaşılmasını ve yorumlanmasını birbirinden ayırmamıştır. Çünkü ona göre her anlama, aynı zamanda yorumlamadır, her yorumlamada anlamamanın bir göstergesidir.¹⁶ Schleiermacher öncesinde hermenötik, teoloji ve klasik filoloji alanında bir araç ve bir yorumlama tekniği iken Schleiermacher, hermenötüğü tümel bir disiplin haline getirmiştir. 18. yüzyıla kadar filolojik, teolojik ve hukuksal alanda yardımcı bir disiplin olarak kullanılan hermenötüğü, ortaya koymuş olduğu teori ve kuramlarla genel ve tüm alanları kapsayan evrensel hermenötik seviyesine yükseltmiştir.¹⁷ Hermenötüğü sadece yazılı metinleri kapsamaktan çıkarıp insanlar arası iletişim aracı olan konuşma için de başvurulacak bir yöntemle dönüştürmüştür.¹⁸ Tabii olarak o, hermenötüğün sadece Kitâb-ı Mukaddes'in tefsîrine ve filolojiye tahsis edilme fikrine de karşı çıkmıştır.¹⁹ Schleiermacher, Kitâb-ı Mukaddes yorumlarında lafzı değil de konuları ve hedef alınan öğretileri öne çıkarıp bunları birleştirme tezini geliştirmiş ve genel bir hermenötik

¹¹ Jens Zimmermann, "F. D. E. Schleiermacher", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, ed. Niall Keane, Chris Lawn (İngiltere: John Wiley, 2016), 360.

¹² Jens Zimmermann, "F. D. E. Schleiermacher" 363; Metin Toprak, *Hermenötik Ve Edebiyat* (İstanbul: Bulut, 2003), 40; Friedrich Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 72; Bu konuda bk. Atilla Erdemli, "Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher - Felsefe Tarihçisi Gözüyle Bir Tanıtma", *Felsefe Arkivi* (30 Temmuz 2013), 243.

¹³ Richard E. Palmer, *Hermeneutics* (Evanston: Northwestern University Press, 1969), 91.

¹⁴ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 72; Jens Zimmermann, "F. D. E. Schleiermacher", 360.

¹⁵ Friedrich Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, trans. and ed. Andrew Bowie (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 7; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 72; Palmer, *Hermeneutics*, 97; Eileen Brennan, "The History of Hermeneutics", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, ed. Niall Keane, Chris Lawn (İngiltere: John Wiley, 2016), 18.

¹⁶ Toprak, *Hermenötik Ve Edebiyat*, 42.

¹⁷ Julien Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, çev. Bahaddin Yediyıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 29-30; Özlem, *Tarih felsefesi*, 95; Şeref Uluocak, *Doğa Bilimleri-Kültür Bilimleri Ayrımında Sosyolojik Açıdan Kuramlaştırma Sürecinin Tartışılması* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 123; Inga Römer, "Method", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, ed. Niall Keane, Chris Lawn (İngiltere: John Wiley, 2016), 86.

¹⁸ Inga Römer, "Method", 86; Gadamer, *Hermenötik Üzerine Yazılar*, 241.

¹⁹ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 30.

anlayışı oluşturmaya çalışmış, metinle konuşma arasında bir ayırım yapmamıştır. Nitekim İncil'i de bir konuşma olarak değerlendirmiş ve hermenötik yöntemi İncil'e de uygulamıştır. İncil'deki ifadeleri ele alıp bağımsız sözler olarak anlamaya çalışan filozof, daha sonra bütün İncil'in dökümünü yaparak bu sözleri bütününe içine nasıl yerleştirebileceğini düşünmüştür.²⁰

Schleiermacher, hermenötüğün amacını, metni *tarihsel* ve *sezgisel*, *öznel* ve *nesnel* olarak yeniden yapılandırma şeklinde tanımlamış ve bu amaçla bazı kurallar ortaya koymuştur. Bu kurallar sayesinde yazar, yazardan daha iyi anlaşılabilir. Bunun için birinci şart; öznel ve nesnel açıdan yazarın düzeyine ulaşmaktır.²¹ Bu da, nesnel açıdan yazarın kullandığı dili, öznel açıdan ise onun yaşamını tüm yönleriyle bilmekle gerçekleşir.²² Nesnel olan, bir şeyin nasıl ifade edildiğini inceler; yani “sözün-konuşmanın bütünlüğü içerisinde ve onun içerisinde yer alan bilginin de dilin bir ürünü olarak” nasıl bir tutum içerisine girdiğini ortaya çıkarmayı amaçlar.²³ Öznel olan ise, yazarın yaratma anındaki öznelliğine yani metnin öznel etkenlerine bağlı olup²⁴ öznel açıdan metnin yeniden yapılandırılmasıdır; bunu yaparken yorumcu yazarın kişiliğini ortaya çıkartır, daha sonra da yine sezgisel olarak metnin yazarı üzerinde sürmekte olan etkisini anlamaya çalışır. Bu aşamalarda yorumcu önce nesnel olarak yazarın düzeyine ulaşır, yani onun dilini kavrar, daha sonra ise öznel alana yönelerek yazarın ruhsal yaşamını öğrenir.²⁵ Bundan dolayı kaçınılmaz bir şekilde kişilerin kanaatleri yorumlamaya müdahale eder, dolayısı ile zaman içerisinde yorumsamada duygu ön plana çıkar.²⁶ İkinci şart ise yazarın yaşadığı dönemi bilmektir. İşte bu kriterler yerine getirildiğinde bir metin başlangıçta en az yazarı kadar, ondan sonraki aşamalarda yazardan daha iyi anlaşılabilir. “Daha iyi”nin gerçekleştirilmesi için metni yorumlamak, Schleiermacher'in deyimiyile “yeniden yapılandırmak” gerekmektedir. Bu ön koşullar yerine getirildikten sonra yazarın dahi kendisinin farkında olmadığı ancak bilinçaltında yer alan ve metne yansıyan birçok etkenin ortaya çıkartılması, yani metni yazarından daha iyi anlama aşamasına geçilmiş olur.²⁷

Schleiermacher, hermenötikte izlemiş olduğu yöntemle temelde iki şeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Birincisi; anlama ve yorumlama sanatı olarak hermenötüğü, sadece teoloji, edebiyat ve

²⁰ Aliy, Abdurrahmân, “Schleiermacher: Bir Hermenötik Klasığı?”, *Bilim ve Sanat Vakfı* 77/41 (İstanbul, Eylül-Aralık, 2011), 40.

²¹ Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 42.

²² Aktay, *Önce Söz Vardı*, 28.

²³ Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 42.

²⁴ Aktay, *Önce Söz Vardı*, 28.

²⁵ Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 42.

²⁶ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 32.

²⁷ Karl Simms, “Textuality”, *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, ed. Niall Keane, Chris Lawn (İngiltere: John Wiley, 2016), 321; Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 43; Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve yöntem*, çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 1: 267, 268.

hukuka ait özel bir alan olmaktan çıkarıp genel ve tüm alanları yani yazıyı ve konuşmayı kapsayan külli bir yöntem haline getirmek.²⁸ İkincisi; hermenötüğü, yazılı ve sözlü ifadeleri anlama ve yorumlamanın temel ilkelerinin tespitini yapan ve bu ilkeleri uygulama yöntemleri üzerinde çalışan bir bilim olarak geliştirmeye çalışmak.²⁹ Böylelikle Schleiermacher hermenötüğü, bilginin umûmî problematiği haline getirmeye çalışmıştır.³⁰ Zikredilen bu yaklaşımlarla birlikte Schleiermacher, metni anlamak ve yorumlamak için temelde gramatik ve psikolojik yöntemi önermektedir.

3. Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi

Schleiermacher'in yorum teorisi birbirini tamamlayan iki teknikten oluşmaktadır: Birincisi temelde kelimelerin objektif manasına ve dilin bütünlüğüne bağlı olan "gramatik (dilbilgisel) yorumlama",³¹ ikincisi teknik veya sübjektif diye adlandırılan yazarın kullandığı dildeki anlatım husûsiyetini anlamayı ifade eden "psikolojik yorumlama"dır. Bu teknik, geniş manada, yazarın psikolojik hayatı kapsamındaki her şeyi anlamak olarak da tanımlanabilir.³² Schleiermacher'a göre gramatik ve psikolojik yöntem birbirinden ayrı düşünülemez, birbirine eşittir, metni anlama ve yorumlamada her iki yöntem birbirini tamamlar.³³ Bundan dolayı ikisi arasında bir karşılaştırma yaparak gramatik yorumu "daha aşağı" veya psikolojik yorumu "daha yüksek" bir yöntem olarak etiketlemek yanlış olur.³⁴ Burada seçilen konu gereği gramatik yorumlama üzerinde durulacaktır.

Gramatik yorumlama, kelimenin gerçek anlamını ortaya koyar, onu çeşitli koşullar altında inceler ve onu bir bütün olarak dille ilişkilendirir.³⁵ Bu yöntem, metin yorumunda kişiselliği ortadan kaldırarak³⁶ objektif ve genel kurallar belirleyerek ilerler.³⁷ Schleiermacher, gramatik yönteme hangi durumda öncelik verilmesi gerektiğine, eserin özgün olup olmadığına göre karar verir. Şayet bir eser özgün değilse yazarın kullandığı dilin incelenmesi gerekir. Örneğin destanlarda, ticari ve didaktik

²⁸ Jens Zimmermann, "F. D. E. Schleiermacher", 360; Palmer, *Hermeneutics*, 94.

²⁹ Osman Bilen, *Çağdaş Yorumbilim Kuramları* (Ankara: Kitâbiyât, 2002), 57-58. Bu konuda bk. Şilan Ceren Ceylan, *Paul Ricoeur'ün Hermeneutik Kuramında Metaforun İşlevi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 34.

³⁰ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 30.

³¹ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 86; Palmer, *Hermeneutics*, 92; Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 9; Karl Simms, "Textuality", 320.

³² Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 94; Palmer, *Hermeneutics*, 86; Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 9; Van A. Harvey, "Hermenötik", çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 347; Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 31; Schleiermacher, başlangıçta gramatik ve psikolojik (teknik) yorumlamayı aynı alanda görmekle birlikte daha sonra ikisini birbirinden ayırma eğilimi göstermiştir. bk. Palmer, *Hermeneutics*, 88.

³³ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 11, 89; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 74; Andrew Bowie, "Hermeneutics and Modern Philosophy", *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, ed. Niall Keane, Chris Lawn (İngiltere: John Wiley, 2016), 50.

³⁴ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 75.

³⁵ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 137. Bu konuda bk. Inga Römer, "Method", 87.

³⁶ Bowie, *Hermeneutics and Criticism*, 30; Andrew Bowie, "Hermeneutics and Modern Philosophy", 50.

³⁷ Palmer, *Hermeneutics*, 88.

metinlerde olduğu gibi nesnellik ön planda ise ağırlık verilmesi gereken gramatik yöntemdir.³⁸ Mecaz yoluyla anlatım da dille ilgili olan bir husustur ve mecâzî anlatımları anlamak için dil dışında bir şeye başvurmaya gerek yoktur.³⁹ Gramatik yöntem, öncelikle dilin, dil bilgisinin, tümce yapısının ve semantiğinin tarihsel yapılarını ortaya çıkarmak zorunda olduğundan tarihselci bir yaklaşıma sahiptir, tarihselci yaklaşımın ışığında elde edilecek bu verilerin yardımıyla yazarın dili nasıl kullandığı ortaya konur.⁴⁰ Schleiermacher, gramatik yönteminde metne bütüncül yaklaşma metodunu kullanır.⁴¹ Aslında bu da hermenötikte var olan “hermenötik döngü” kuramına dayanır. Bu metoda göre tam bir bilgi her zaman dairesel döngü içerisinde ortaya çıkar. Her bir parça sadece parçası olduğu bütün içerisinde anlaşılabilir. Yine bütün de parçalarıyla birlikte anlaşılır.”⁴²

Schleiermacher, eski metinlerin ilk muhatapları ile bizim aramızda anlama ve yorumlamada farklılığın olabileceğini ve iki muhatap kitle arasındaki söz konusu farklılığın tarihsel ve dilbilimsel bilgi ile ortadan kaldırılabileceğini savunur. Diğer bir ifadeyle ilk muhataplarla bizim aramızdaki belli başlı kıyaslamalar yapıldıktan sonra metin yorumlanabilir. Yine Schleiermacher'e göre eski ve yabancı metinler ile kendi dilimizdeki çağdaş metinler arasında da fark vardır. Bu fark da; eski ve yabancı metinleri yorumlamak için gerekli olan karşılaştırmaların yorumdan önce tamamlanmaması ve karşılaştırmaların ancak yorumlama süreciyle başlayıp tamamlanmasıdır.⁴³ Daha açıkçası ona göre anlama için zorunlu olan karşılaştırmalar, yoruma başlayıncaya kadar tamamlanmaz. Yorumlama, anlamadan sonra olan bir süreç olup ancak bu sürecin sonunda tamamlanır.

4. Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi ile İslâm İlim Geleneğinde Anlam-Yorum Yönteminin Mukâyesesi

İlk vahiyle birlikte Müslümanlar, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama gayretine girdiler. Bu hedef doğrultusunda usuller geliştirip müstakil ilim dalları oluşturdular. Tarihi süreçte İslâm ilim geleneğinde metni anlama ve yorumlamada Schleiermacher'in savunmuş olduğu gramatik yönteme tekâbül eden ve söz konusu bu yöntemi aşan farklı dallarda ilmî disiplinler ve usûller geliştirdiler. Bu bölümde dilin önemi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Schleiermacher'in gramatik yöntemi ile İslâm ilim geleneğindeki anlam-yorum çalışmaları mukâyesede edilecektir.

³⁸ Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 44.

³⁹ Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, 62.

⁴⁰ Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 44; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 137.

⁴¹ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 8.

⁴² Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 24; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 93; Palmer, *Hermeneutics*, 89.

⁴³ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 81, 87.

İslâm medeniyetinde ortaya çıkmış ilimlerin ortak ve nihâî hedefi İslâm düşüncesinde merkezî konumda olan Kur'ân metnini murâd-ı ilâhiye uygun olarak anlamak ve yorumlamaktır. Bu ilimler içerisinde Kur'ân'ın anlam ve yorumuyla en çok ilgilenen tefsîr ilmi ve dolayısıyla da müfessirler olmuştur. Müfessirlerin de Kur'ân metnini yorumlayabilmeleri için bazı ilimlere vâkîf olmaları gerekmektedir. İbn-i Haldun bu ilimler hakkında: “*Dil ilimleri; lügat, nahiv, beyân ve edebiyattır. Kur'ân'ın anlam ve yorumuyla ilgilenen kimsenin bu ilimleri bilmesi bir zarurettir*” diyerek tefsîr için Arap dilinin iyi bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) dil ilimlerinin önemi konusunda şunları söylemektedir:

“Kur'ân ilimlerinden öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken lafzî ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların, mana ve etimolojilerini tahkik etmektir. Kur'ân kelimelerinin kök manalarını bilmek, bir bina inşâ etmek isteyen kimse için en başta gelen araçlar olan tuğla ve kerpiç mesâbesindedir. Bu lafızlarla ilgili ilim ve kök manaları bilmenin yararı, sadece Kur'ân ilimlerine has değil, bütün İslâmî ilimlere şamildir.”⁴⁵

Suyûtî, müfessirin bilmesi gereken on beş ilim saymıştır ki bunlar; lügat, nahiv, sarf, iştikâk, maânî, beyân, bedî', kıraat, kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü, nüzûl sebepleri ve kıssalar, nâsîh-mensûh, mücmel ve müphem hususları açıklayan hadisler ve mevhibe ilmidir.⁴⁶ Zikredilen ilimlerden lügat, nahiv, sarf, iştikâk, maânî, beyân, bedî', fıkıh usûlü, nüzûl sebepleri, kıssalar, nâsîh-mensûh konusu Schleiermacher'ın gramatik yöntemi karşısında İslâm ilim geleneğinde ortaya çıkmış ilimler olarak sayılabilir. Burada yeri gelmişken şunu belirtmek gerekir: Schleiermacher, lafızları tarihin bir parçası olarak kabul ettiği için tarihi de gramatik yöntem kapsamında bilinmesi gereken bir ilim olarak görür. Bundan dolayı bu makalede İslâm ilim geleneğinde tarih ilminin kapsamına giren siyer, esbâb-ı nüzûl ve İslâm tarihi de Schleiermacher'ın gramatik yöntem kapsamında incelenmesi gereken birer disiplin olarak ele alınmıştır. Zira Schleiermacher'ın gramatik metodu derinlemesine düşünüldüğünde, nakil ve semâya dayalı bilgiler üzerine inşa edildiği görülmektedir.

4. 1. Tefsîr Usûlünde Yapılan Çalışmalar

⁴⁴ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Derviş Cüveydi (Dimaşk: el-Mektebetü'l-Hidâye, 2004), 2/367.

⁴⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1992) 54.

⁴⁶ Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkan fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1974), 4/213; Râgıb el-İsfahânî de şu ilimleri saymıştır: Lügat, iştikak, nahiv, kıraat, esbâb-ı nüzûl ve tarih, sünnet-hadis, fıkıh usûlü (fıkıh usûlü ile şunları kastetmektedir: Nâsîh-mensûh, umûm-husus, mücmel-müfesser, icmâ, kıyas ve kıyasın caiz olup olmadığı yerler) fıkıh ve zühd, kelam, mevhibe ilmi. Bu konuda bk. Ebü'l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimâtu Câmi'i't-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtîha ve metâli'i'l-Bakara*, thk. Muhammed Abdülaziz Besyûnî (Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 39.

4. 1. 1. Tefsîr-Te'vîl

Schleiermacher, gramatik yorumlama metodunda, önceliği dile ve kelimelerin objektif anlamlarına verir. Bu metodunun temelinde kelimelerin sözlük anlamlarının tespit edilmesi vardır. Ancak kelimelerin sözlüklerdeki anlamı da metni anlamak için yeterli değildir. Zira metindeki bir kelimenin anlamı kullanıldığı sistem içinde tam olarak ortaya çıkar.⁴⁷ Kur'ân'ın anlam ve yorumunda ilk merhaleyi tefsîr ve te'vîl kelimelerinin anlam ve tanımları oluşturur. Tefsîr, kelime olarak bir şeyi “açıklamak ve îzah etmek” anlamına gelir, ıstılahta ise “*Kur'ân lafızlarının telaffuz şeklini, delâlet ettikleri anlamları, yalnız başına ve terkîp halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümleri, terkîp halinde kullanıldıklarında taşıdıkları manaları ve bunları tamamlayıcı nitelikte olan diğer hususları inceleyen bir ilim dalıdır.*”⁴⁸ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi tefsîr, lafız düzeyinde zâhirî bir anlamadır. Te'vîl ise kelime olarak “yorumlamak, işi aslına döndürmek” anlamlarına gelir.⁴⁹ Terim olarak “*Meşrû bir sebep veya delilden ötürü âyeti zâhirî manasından alıp kendisinden önceki ve sonraki âyete mutâbık, Kitap ve sünnete uygun muhtemel manalardan birine hamletmek*” demektir.⁵⁰

Râgıb el-İsfahânî, Kur'ân'ın tefsîri hakkında görüş beyân edebilmek için müfessirin on ilmi,⁵¹ Suyûtî⁵² ve Kâfiyeci⁵³ ise on beş ilmi bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Onların bir müfessirin bu kadar ilme vâkif olma şartını ileri sürmelerinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âyetlerin te'vîl ve tefsîrinde rivâyetleri göz ardı edip salt re'ye dayanarak Kur'ân hakkında konuşmaktan nehyetmesinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Kim ilmi olmaksızın Kur'ân hakkında*

⁴⁷ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 88; Palmer, *Hermeneutics*, 88.

⁴⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî Ebû Hayyân Endelüsî, *el-Babrü'l-mubât*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2000) 1/26; Tefsîrin farklı tanımları için bk. Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1957) 2/146; Muhammed Abdülzâim Zürkânî, *Menâbilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerlî (Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabiyye, 1995), 2/6.

⁴⁹ Zerkeşi, *Burbân*, 2/148; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, haz. Âmir Cezzâr vd. (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 2005), 13/288-289; Suyûtî, *İtkân*, 4/192-194; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/7.

⁵⁰ Burada verilen tanımla ilgili şunu belirtmek gerekir: Genelde “Te'vîl, âyeti zâhirî manasından alıp muhtemel manaya hamletmek” olarak tanımlanmakla birlikte aslında Kur'an'da on beş yerde geçen âyette kullanıldığı gibi te'vîl, ifadeye nihâî anlamı vermek (âkıbet, sonuç) demektir. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Işıcık, “Kur'anda Temel İki Kavram: Te'vîl ve Müteşâbih”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 19-21; Âmidî te'vîli şöyle tanımlar: Tevîl: “Lafzı zâhir olan medlûlünden başka bir anlama hamletmek” demektir. Ebü'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim Âmidî, *el-İhkâm fî usulî'l-ahkâm*, tahk. Abdürrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 3/53; Zerkeşi, *Burbân*, 2/150; Suyûtî, *İtkân*, 4/194; Hanefilerin terminolojisinde zâhir ve nas lafızlar te'vîli kabul ederken Cumhuriyet terminolojisinde zâhir lafız, te'vîli kabul eder. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki Cumhuriyet, “zâhir” terimini Hanefideki zâhir ve nas manasında kullanmaktadır. bk. Zekiyyüddîn Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 369.

⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimâtu Câmi'i't-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtîha ve metâli'i'l-Bakara*, 39.

⁵² Suyûtî, *İtkân*, 4/213.

⁵³ Burada belirtilenler haricinde müfessirin yirmi dört ilmi bilmesi gerektiğini ifade edenler de olmuştur. Cumhuriyet tercihi müfessirin on beş ilmi bilmesinden yanadır. Bu konuda bk. Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *et-Teyisir fî kavâ'idü ilmi't-tefâsîr*, thk. Muhammed Hüseyin Zehebî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî), 1998, 27.

bir şey söylerse cebennemdeki yerine hazır olsun.”⁵⁴ buyurmuştur. Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir (r.a.)’a “Meyveler ve çayırklar bitirdik”⁵⁵ âyeti sorulunca: “Şayet Allah’ın kitabı hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem, hangi semâ beni altında gölgelendirir, hangi yer beni üzerinde barındırır” demiştir.⁵⁶ Hz. Ömer (r.a.) de söz konusu âyeti minberde okuyup “فَأَكْفَهُ” kelimesinin ne olduğunu biliyoruz, fakat “أَكْفَهُ” nedir? diye sormuş ve kendisini sorguladıktan sonra: ‘Ey Ömer gerçekten bu tekellüftür’ demiştir.⁵⁷ Âlimler, âyetlerin tefsîrinde lafza bağlı kalmayı bir zorunluluk olarak gördükleri gibi lafzın hakikî anlamından sarf-ı nazar edip te’vîle gidileceği zaman Arap dilinin gramerine bağlı kalınmasını şart koşmuşlar⁵⁸ te’vîl yapılabilmesi için de bazı şartlar öne sürmüşlerdir:

ı) Lafız, te’vîle uygun olmalı, müfesser ve muhkem lafızlar gibi te’vîli kabul etmeyen türden ise lafzın te’vîli sahîh değildir.

ıı) Lafzın te’vîl edildiği mana, lafzın muhtemel ve mecâz yoluyla da olsa kendisine delâlet ettiği manalardan biri olmalıdır.

ııı) Te’vîl, zâhir manasından alınıp başka bir manaya çekilmeye elverişli şer’î bir delile dayanmalıdır.⁵⁹

Zikredilen şartlar te’vîl için lafızda bulunması gereken özellikleri belirtirken ayrıca te’vîlde bulunacak kişinin de âlet ilimlerinde mâhir ve lafızların manalarına vâkif bir kişi olması gerektiğini göstermektedir.⁶⁰ Te’vîl için ileri sürülen bu şartların yanı sıra usûl âlimleri te’vîli, geçerlilik bakımından yakın (sahih) te’vîl ve uzak (bâtil) te’vîl olarak iki kısma ayırmışlardır.⁶¹ Râzi ve Ebû Hayyân gibi müfessirler tefsîrlerinde âyetleri açıklarken farklı yorum ve yaklaşımlara yer vermişler, te’vîl şartlarına uymayan bâtil te’vîllere de dikkat çekmişlerdir.⁶² Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, İslâmî

⁵⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 3/108; Ebû Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 1/71; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmeccid Selefi (Kâhire: Mektebetü-İbn Teymiye, 1994), 2/163.

⁵⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2006, Abese 80/31.

⁵⁶ Suyûtî, *İtkân*, 2/4.

⁵⁷ Suyûtî, *İtkân*, 2/4.

⁵⁸ Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd, *Faslü’l-makâl fî mâ beyne’l-bikme ve’ş-şer’at mine’l-ittisâl*, thk. Muhammed İmâre (Kâhire: Dâru’l-Maârif, 1983), 32.

⁵⁹ Zerkeşi, *Burbân*, 2/150; Suyûtî, *İtkân*, 4/194; Bu konuda bk. Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 377.

⁶⁰ Suyûtî, *İtkân*, 4/194.

⁶¹ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 377; Bu konuda bk. Mehmet Kaya, “Kur’ân’ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 28/2 (Eylül 2018), 123-165.

⁶² Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mejâtübü’l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 1999), 2/309; 4/51; 7/140; 15/407; 30/699; Ebû Hayyân, *Babri’l-Muhît*, 4/92-192.

ilim geleneğinde lafzın yorumuna dair oluşan bilgi ve birikim neticesinde Kur'ân yorumunda dik-kate alınması gereken bazı kâideler de konmuştur. “*Kelâmda aslolan hakîkattir*”,⁶³ “*Manayı hakîkî, mü-teazzîr olduğunda mecâza gidilir*”,⁶⁴ “*Eğer nassen yahut delâleten takyîd delili bulunmazsa mutlak, utlâkı üzere cârî olur*”⁶⁵ vb. küllî kâideler Kur'ân yorumunda te'vîl şartlarıyla birlikte değerlendirilen hususlardır.

Kur'ân'ı yorumlama metodolojisinde Kelâmullah'taki lafız ve terkiplerin anlamını araştırma faaliyeti, tefsîr ve te'vîl başlığı altında yapılmasının yanı sıra daha geniş perspektifte zâhirî ve bâtinî yaklaşım olarak da ikiye ayrılmıştır.⁶⁶ “*Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu her bir âyetin bir zâhiri, bir bâtinî vardır. Her harfîn bir haddî; her haddin de bir matla'ı vardır*”⁶⁷ şeklindeki rivâyette geçen *zâbir* ya da *zâbir* kelimeleri tilâvetin zâhiri, bâtinî da, o âyetten Allah Teâlâ'nın muradı olarak tefsîr edilmiştir.⁶⁸ Çünkü Allah Teâlâ, “*Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar*”⁶⁹ buyurmaktadır. Âyetten murâd;

⁶³ Mes'ûd Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle* (İstanbul: Âsitane, ts.), 15.

⁶⁴ Mes'ûd Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle*, 27.

⁶⁵ Mes'ûd Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle*, 28.

⁶⁶ Tefsirde zâhirî ve bâtinî mana, farklı isim ve şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin bir görüşe göre zâhir, Kur'ân lafzı (tefsir); bâtinî ise Kur'ân'ın te'vîlidir. Bir görüşe göre de zâhir, isyan etmiş ve isyanları sebebiyle cezaya uğramış ve helak edilmiş kavimler hakkında anlatılan şeylerdir. Bunun bâtinî ise öğüt ve onların yapmış olduğu şeyleri herhangi birinin yapmasına karşı uyarıdır. Yapılan bu tanımlar bir kenara burada hedeflenen amaç; zâhirî ve bâtinî mananın ne olduğunu tespit etmekten ziyade tefsir faaliyetinde tefsîr ve te'vîl ayrımının yanı sıra zâhirî ve bâtinî ayrımının da bulunduğunu ifade etmek, daha da açıkçası âyetlerin tefsirinde nahiv-sarf ve Arap dili kuralları temel alınarak ortaya konan zâhirî bir mananın yanı sıra daha çok yorum boyutu olan bâtinî anlamın da bulunduğunu dile getirmektir. Bu da tefsir faaliyetlerinde lafzın anlam ve yorum yönünden derinlemesine incelendiğini ve farklı şekillerde sınıflandırıldığını göstermektedir. Bu konuda bk. Ebû Muhammed Muhiyyü's-sünne Hüseyin b. Mesud Begavî, thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, *Şerhü's-sünne: fibrîsü becâi li-ebâdis kitâbu şerhu's-sünne el-kavliyye-el-fi'liyye-el-âsar* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 1/263; Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gurnatî eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Âl-i Selmân (Huber: Dâru İbn Affân, 1997), 4/208. Nihat Uzun, “Tefsir İlmi Açısından Bâtinî ve İşârî Yorumun Değeri”, *Kur'ân'ın Bâtinî Ve İşârî Yorumu*, ed. Mustafa Öztürk (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi, 2018, 282; Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi, 2001), 353-407.

⁶⁷ Begavî, *Şerhü's-sünne*, 1/262.

⁶⁸ Begavî, *Şerhü's-sünne*, 1/263; Şâtibî, *Muvâfakât*, 4/208; Burada şunu belirtmekte fayda var: Tefsir faaliyetinde bâtinî ve işârî yorumu, birbirinden farklı görenler olduğu gibi ikisini de bir ve aynı şey olarak görenler de vardır. Bu konuda bk. Fikret Karapınar, “İlk Dönem Sûfîlerin Nasları Yorumlama Tarzı”, *Kur'ân'ın Bâtinî Ve İşârî Yorumu*, ed. Mustafa Öztürk (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi, 2018, 108, 115, 201.

⁶⁹ en-Nisâ 4/78.

“Onlar sözden Allah’ın murâdını anlamıyorlar” şeklindedir. Yoksa onların bizzat anlamadıkları kas- tedilmemektedir.⁷⁰ Buradan anlaşıldığı gibi zâhirden kasıt, Arap dili açısından ondan anlaşılan şeydir; bâtın ise kelâm ve hitaptan Allah’ın gözettiği maksattır.⁷¹

Schleiermacher’ın gramatik yorumlama yöntemindeki “*Gramatik mana, metin yorumunda ma- nayı objektif ve genel kurallara göre belirleyerek ilerler*”⁷² ve “*Gramatik yorumlama, objektif manaya bağlıdır*”⁷³ teorisi ile Kur’ân ilimlerinde tefsîr ve te’vîl’in tanım ve şartlarının belirlenmesi daha geniş çerçevede tefsîrde zâhirî ve bâtınî yaklaşım arasında bir paralellik bulunmakta ve her iki yöntem aynı hedefe ulaşmaya amaçlamaktadır. Zira her iki yöntemde; metnin anlam ve yorumunun objektif kurallara göre belirlenmesi için belli kriterlerin ortaya konması gerektiği savunulmaktadır. Schleiermacher, yorumun objektif olması için genel kurallar belirlerken tefsîrde yorum (te’vîl) belli şartlara bağlanmış ve metnin anlamını belirlemede (tefsîrde) nakle dayalı bilgi şart koşulmuştur. O halde tefsîr usûlün- deki anlam ve yorumun sınırlarını belirlemeye yönelik söz konusu çalışmaların gramatik yöntemin temelinde yatan felsefe ile usûl yönüyle birebir örtüşmesine de hedeflenen amaç yönüyle keşiştiği ve de iltisak noktalarının olduğu söylenebilir.

4. 1. 2. Siyâk-sibâk İlişkisi (Münâsebâtü’l-Kur’ân)

Schleiermacher’ın gramatik yönteminde siyâk-sibâk konusuyla ilgili bazı ilkeler bulunmak- tadır. Birincisi, herhangi bir metindeki ifade, yazar ile ilk muhatapların kullandığı dile göre belirlen- melidir. İkincisi, metindeki her bir ifadenin net ve anlaşılır bir şekilde belirlenmesi ancak bağlam

⁷⁰ Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/208. Ehl-i bidatın ortaya attığı meseleler de bu kısım içerisine girer. Bunlar fitne ve bozgunculuk çıkarmak için Kur’ân’ın müteşâbih unsurlarına tutunan ve keyfi te’vîllere giren kimselerdir. Mesela, Hâriciler, Hz. Ali hakkında şöyle söylemişlerdir: “O Allah’ın dini hakkında yaratıkları hakem kıldı.” Hâlbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Hüküm ancak Allah’a aittir” (Yusuf 12/40). O kendisini Müslümanların emiri olmaktan uzaklaştırmış- tır; öyleyse kâfirlerin başı olmuştur. Yine Müşebbehe’nin durumu da aynıdır. Onlar âyetlerde Allah Teâlâ hakkında kullanılan göz (el-Kamer 54/14), el (Yasin 36/71), işiten ve gören (el-Mü’min 40/56), avuç/kabz (ez-Zümer 39/67) gibi kelimelerin zâhirine takılarak onu yaratıklara benzetme gibi yanlış bir sonuca varmışlar ve ifrata düşmüşlerdir. Eğer Hâriciler, Allah Teâlâ’nın “Sizden iki adil kişinin hükmedeceği...” (el-Mâide 5/95) ve benzeri âyetlerinde din hakkında insanları hakem kılmış olduğuna baksalardı Hz Ali’nin yapmış olduğu şeyin “Hüküm ancak Allah’a aittir” (Yusuf 12/40) âyeti ile bağdaştığını ve onun yaptığının da Allah’ın hükmü kabilinden olduğunu görürlerdi. Müşeb- bihe de aynı şekilde eğer söz konusu âyetleri “Onun benzeri hiçbir şey yoktur” (eş-Şûrâ 42/11) âyetine bakarak anlasalardı o zaman o âyetlerin bâtınını anlar ve Allah Teâlâ’nın herhangi bir konuda yaratıklara benzemekten mü- nezzehe olduğunu kavrarlardı. Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/221-223.

⁷¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/210.

⁷² Palmer, *Hermeneutics*, 88.

⁷³ Palmer, *Hermeneutics*, 92. Aktay, *Önce Söz Vardı*, 29.

tarafından sağlanır. Bundan dolayı kelimenin yalnız başına anlamı olmakla birlikte bağlam içerisindeki anlamının tespit edilmesi gerekir.⁷⁴ Bu ilkelere göre yazarın amacını ortaya koymada; kelime ve ifadelerin öncesi ve sonrası, sevk edilmiş gayesi büyük öneme sahiptir.

Schleiermacher'in gramatik yöntem kapsamında ortaya koyduğu bu ilkeler, tefsîr usûlünde âyet ve sûreler arasındaki münâsebet (siyâk-sibâk) başlığı altında incelenmiştir. Kur'ân metni için de âyet ve sûreler arasındaki münâsebet büyük öneme sahiptir. Kur'ân, edebî bir sıraya göre tertip edilmiş olan konular hakkında bilgi ve tartışmaları ele almamaktadır. Yine bölümlere ve kısımlara ayrılmamış, âyetlerde ferdi ve ictimâî hayata yönelik emirler, düzenli bir şekilde verilmemiştir. Aynı konu, farklı şekillerde tekrar edilmiş ve görünürde hiç ilgisi olmayan bir konu diğer konuyu takip etmiştir. Bazen (doğrudan) görünen bir sebep ve gerekçe yokken bir konunun ortasında başka bir konuya geçilerek o konu anlatılmıştır.⁷⁵ Kur'ân'da anlatılan herhangi bir konunun bir bütün olarak anlaşılması için konuyla ilgili sözlerin başından sonuna kadar incelenmesi gerekir. Yine konu bütünlüğü olan bir pasajın ortasındaki bir söz anlaşılacak isteniyorsa, bu sözün anlaşılması için sözün başından söz konusu yere kadar okumak yeterli olmaz; konuyla ilgili sözün sonuna kadar okunması gerekir.⁷⁶ Tefsîrde isabetsiz yorumların ve hatalı anlamaların bir kısmı, metnin siyâkını göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır.⁷⁷ Siyâk kuralına riâyet edilmediğinde kolay bir şekilde anlaşılacak âyetlerde dahi, âyette kastedilen mana ile çelişen yahut anlaşılması güç bir mana ortaya çıkmaktadır. Anlam karışıklığına sebebiyet vermemek için yazılı metinlerde ifadelerin hem öncesine hem sonrasına bakılmalıdır.⁷⁸

Bu ilme, tefsîrinde en çok yer veren kişi Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) olmuştur. Râzî tefsîrinde “*Âyetlerdeki latîfelerin büyük bir kısmı, tertip ve bağlamlara yerleştirilmiştir*” demiştir. İbn Arabî de (ö. 543/1148) “*Kur'ân âyetlerinin birbirleriyle irtibâtını inceleyen ilim önemli bir ilimdir. Nitekim âyetler, anlamların insicâmı ve ifadelerin düzeni bakımından tek bir kelime gibidir*” demiştir. Yine Ebû Bekr en-Nisâbüri (ö. 318/930), kürsüde konuşurken Kur'ân okunduğunda “*Bu âyet niçin şu âyetle birlikte bu-*

⁷⁴ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 30; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 86, 87, 89; Palmer, *Hermeneutics*, 87, 89.

⁷⁵ Seyyid Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 1/15-16.

⁷⁶ Ali Bakkal, “Kur'ân'ı Anlamada Siyâk-Sibâkın Önemi”, *Tarihîten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü* (2009), 14; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 4/266, 275.

⁷⁷ Mustafa Ünver, “Tefsîrin Temel Bir İlkesi Olarak Siyâka Riâyet - Elmalılı Tefsiri Örneği”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 73-76; Bu konuda bk. Recep Demir, “Bağlamından Kopuk Kur'ân Okumalarının Serencamı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 578.

⁷⁸ Bu konunun Kur'ân âyetleri üzerinde karşılaştırmalı ve uygulamalı olarak işlendiği bir çalışma için bk. Abdulkadir Karakuş, “Kur'ân Meallerinde Bağlama Riayet Etmenin Önemi”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Nisan 2020), 93-116.

lunmaktadır? Bu sûrenin, şu sûre yanında olmasının hikmeti nedir?” diyerek münâsebet ilmini bilmediklerinden dolayı Bağdat âlimlerini kınamıştır.⁷⁹ İslâm âlimleri, münâsebetü'l-Kur'ân ilminin öneminden bahsetmekle birlikte müstakil eserler de yazmıştır. Nitekim Ebû Ca'fer b. Zübeyr (ö. 708/1308), *el-Burbân fî münâsebeti tertîbi süveri'l-Kur'ân*, Bürhânuddîn el-Bikâî (ö. 885/1480), *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-ây ve's-süver* isimli eseri kaleme almıştır.⁸⁰

Schleiermacher, gramatik yönteminde cümleler arasındaki irtibâta ve bağlamın önemine dikkat çekmiştir. Tefsîr usûlünde hem cümleler arasındaki hem de sûreler arasındaki irtibâtın önemli bir konu olduğu vurgulanmıştır. Her ne kadar siyâk konusuna, diğer Kur'ân ilimlerine nazaran tefsîrlerde az yer verilmiş ve uygulaması az olsa da âlimler yedinci asırdan itibaren bu konuyla ilgili müstakil eserler yazmışlar ve bu ilmin önemine dikkat çekmişlerdir. Bu durumda gramatik yöntemdeki söz konusu yaklaşımla tefsîr usûlündeki münâsebatü'l-Kur'ân ilminin birbiriyle örtüştüğü ve iki yöntem arasında uyum olduğu söylenebilir.

4. 1. 3. Esbâb-ı Nüzûl

Schleiermacher, geçmiş dönemdeki metinlerle şimdiki metinler arasında dilsel farklılığın olabileceğini ve bu dilsel farklılığın gramatik sorunlara neden olabileceğini ifade etmektedir. Bu sorunu aşmanın formülü olarak da şunu önermektedir: Tarihsel bilgiye sahip olmak⁸¹ ve dilde uzmanlaşmak.⁸² Dilbilim konusuna, ilerleyen satırlarda “belâğat ilmi” ve “fıkıh usûlünde filolojik çalışmalar” başlığı altında yer verilecektir. Bundan dolayı bu kısımda metni anlama ve yorumlamada tarihsel bilginin önemi, tefsîr usûlünün bir konusu olan esbâb-ı nüzûl ilmi esas alınarak anlatılacaktır.

Sosyal bilimlerde târihî bilgiler, belgeden ziyade nakle ve yoruma dayalı olduğu için tarih, ilimler arasında şüpheyle yaklaşılan bir ilim olmuştur. Ancak İslâm medeniyetinde başta hadis çalışmaları olmak üzere esbâb-ı nüzûle dair yazılmış eserler⁸³ ve nüzûl sebeplerinin nakledildiği ilk siyer eserleri,⁸⁴ Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya katkı sağlayacak güvenilir bilgiler temin etmiştir. Ayrıca muhakkik âlimler de herhangi bir âyetle ilgili sebep-i nüzûlün doğru olup olmadığını araştırmış ve sahih rivâyetlere dayanması gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin Vâhidî (ö. 468/1076): “*Kur'ân'ın nüzûl sebebi ancak rivâyet ve tenzîl dönemine şahit olan ve bu hususa büyük önem veren kimselerden duymakla tespit*

⁷⁹ Suyûtî, *İtkân*, 3/369-370.

⁸⁰ Suyûtî, *İtkân*, 3/369.

⁸¹ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 8; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 81.

⁸² Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 81.

⁸³ Konu sonunda Esbâb-ı nüzûl hakkında yazılan eserlere yer verilecektir.

⁸⁴ İbn İshâk'ın (ö. 151/767), *Sîretü İbn İshâk*, Vâkîdî'nin (ö. 207/823), *Megâzî*, İbn Hişâm'ın (ö. 213/828), *Sîretü'n-nebevîyye*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* isimli eserleri kastedilmektedir.

edilebilir. Bunun dışında nüzûl sebepleriyle ilgili söz söylemek câiz olmaz⁸⁵ ve “Bir âyetin nüzûl sebebine ve kıssasına vâkaf olmadan tefsîr yapmak mümkün değildir” demiştir.⁸⁶ İbn Teymiyye (ö. 728/1328): “Sebebi nüzûlün bilinmesi, âyeti anlamaya yardımcı olur. Çünkü sebebin bilinmesi müsebbebin bilinmesini sağlar” demiştir.⁸⁷ Nîsâbü'rî (ö. 318/930) de Kur'ân'ın tefsîrini yapacak kişinin, yirmi beş ilmi bilmesi gerektiğini, bunları bilmeyen kişinin Kur'ân'ı tefsîr etmesinin harâm olacağını ifade etmiştir ki bunlar içerisinde âyetlerin nüzûl sebebini, yerlerini, Mekkî ve Medenî olduğunu bilmek de vardır.⁸⁸ Bu önemine binâen esbâb-ı nüzûl, müfessirlerin âyetleri tefsir ederken başvurdukları ilimlerin başında gelmiş ve âyet içerisinde bulunmayan hâricî karîneleri ortaya koyarak âyetin anlaşılması ve yorumlanmasında yön verici bir rol oynamıştır.

Sınırlı naslarla, sınırsız olaylar karşısında Kur'ân'ın tüm çağlara hitap edebilmesi için âyetin nüzûl sebebi tespit edilmelidir. Âyetin üzerine bina edilen hükmün gerekçesiyle birlikte tespiti neticesinde sınırlı naslardan, sınırsız anlam ve yorum ortaya çıkarılabilir. Zira yorum, bir ucu kapalı diğeri açık, iki uçlu bir yapıdır. Âyet yorumunda temel mana tahdit altına alınmış olmakla birlikte bu mana üzerine bina edilen yorum sınırlandırıldığında Kur'ân'ın tarih üstü, evrensel bir kitap olma özelliği ortadan kaldırılmış ve Kur'ân'a, yeni varlık alanı açılmasının önüne set çekilmiş olur. Zira olaylar sınırsız, nas ise sınırlıdır. Usul âlimleri bunu “Olayların çokluğuna ve yenilenmesine rağmen naslar, sınırlı âyetlerden meydana gelir” şeklinde ifade etmişlerdir.⁸⁹ Nesnel, objektif ve keyfilikten uzak bir anlam inşa etmek, dar manada esbâb-ı nüzûle, geniş manada târihî atmosfere nüfuz etmekle mümkündür.

Bu gereklilikten dolayı esbâb-ı nüzûl konusunda birçok eser yazılmıştır. Günümüze intikâl eden eserlerden bazıları şunlardır: İbn Şihâb ez-Zührî, *Tenzîlâtü'l-Kur'ân*,⁹⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, İbn Teymiyye, *et-Tibyân fî nüzûli'l-Kur'ân*, Ca'berî, *Kitâbü Esbâbi'n-nüzûl*,⁹¹ Ahmed b. Ali el-Hanefî,

⁸⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zaglul (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/10.

⁸⁶ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 1/10; Suyûtî, *İtkân*, 1/108.

⁸⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli'l-Tefsîr* (Beyrut: Darü Mektebeti'l-Hayat, 1980), 1/16.

⁸⁸ Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fî'l-tesfîri'l-me'sûr* (Kâhire, y.y., 2000), 1/36.

⁸⁹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, “İşkâliyyâtü te'vîlil-Kur'ân kadîmen ve hadisen” , *Joornel Of Islamic Resaerch*, 9/1-4 (1996), 5.

⁹⁰ Nşr. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrut, yy. 1963).

⁹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, no. 654/3.

*Sebebü'n-nüzûl fî teblîğî'r-Resûl;*⁹² Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*; Sadreddîn-i Şîrâzî, *Şe'nü nüzûli âyâtî'l-Kur'ân.*⁹³

Schleiermacher, asırlar önce yazılmış metinlerle içinde bulunduğumuz asırdaki metinler arasında dilsel farklılığın olabileceğini ve bu sorunun, tarih bilgisine sahip olmakla çözülebileceğini önermektedir. Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında tarih bilgisinin önemine tefsîr usûlünde İslâm tarihinin bir alt kolu olan esbâb-ı nüzûl ilmi ile dikkat çekilmiştir. Yine muhakkik âlimler, sebeb-i nüzûlü bulunan bir âyetin ilgili rivâyetine başvurmadan tefsîr yapmanın mümkün olmadığını hatta harâm olduğunu ifade etmişler⁹⁴ ve güvenilir tarih bilgisinin peşine düşmüşlerdir. Schleiermacher'in bu teori ile ulaşmak istediği hedef, asırlar önce Kur'ân'ı anlama ve yorumlama sürecinde esbâb-ı nüzûl ilmi ile geliştirilmiş, diğer taraftan ulûmu'l-Kur'ân'da bir ilim dalı olarak kabul edilmiş ve bu konuda çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır. İlâveten müfessirler de âyetlerin tefsîrinde esbâb-ı nüzûl ilmüne sık sık başvurarak bu ilmin önemini pratik olarak göstermişlerdir. O halde Schleiermacher'in gramatik yönteminde metni anlamak için önerdiği "metnin tarih bilgisine sahip olma" teorisi ile tefsîr usûlünde geliştirilmiş "esbâb-ı nüzûl ilmi"nin kesişen ve birbirine mutâbık olan noktaların olduğu söylenebilir.

5. Dilbilimsel Tefsir

Schleiermacher, özellikle 1805-1819 tarihleri arasındaki yazılarında temelde dil merkezli bir hermenötiği savunmuştur. O, erken dönem aforizmasında şunları ifade eder: "*Hermenötik, konuşmacıyı anlama sanatıdır ancak dil burada anahtar konumdadır. Hermenötikte varsayılacak ve ondaki yöntemlerle ulaşılabilecek her şey (anlam ve yorum) sadece dildedir. Burada diğer nesnel ve öznel varsayımlara ait şeyler dil yoluyla bulunmalıdır.*"⁹⁵ Schleiermacher'in gramatik yönteminde metni anlayıp yorumlamak için birçok unsur gerekli olmakla birlikte bu yöntemin temelinde dilbilimi vardır. Dilbilimi ile birlikte diğer unsurlar gramatik yöntemi oluşturur. Diğer taraftan gramatik yöntem, her ne kadar İslâm ilim geleneğindeki dilbilimsel tefsiri çağrıştırıyor olsa da bu yöntem, dilbilimsel tefsirin tam karşılığı değildir. Zira Schleiermacher'in gramatik yönteminde dille birlikte siyâk-sibâk, metne bütüncül yaklaşım ve metnin yazıldığı dönemin tarih bilgisi, metni yorumlamak için gerekli öğelerdir.

⁹² Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no. 26.

⁹³ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, no. 35. Bu konuda bk. Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 21/360-362.

⁹⁴ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*, 1/36.

⁹⁵ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 94; Palmer, *Hermeneutics*, 86; Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 9; Van A. Harvey, "Hermenötik", 347; Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 31.

İslâm ilim geleneğinde Kur'ân'ı anlamaya yönelik ilk dönemde yapılan çalışmaları dilbilimsel tefsirler oluşturmuştur. Zira Kur'ân, Arabî lisanla indirilmiştir ve anlam ve yorum literal anlamla başladığı için Arap dili, Kur'ân yorumunda göz önünde bulundurulması gereken temel unsurlardan biridir. Temel referans noktası Arap dili olan dilbilimsel tefsîr çalışmaları, her ne kadar metnin ne söylemek istediğini tam olarak ortaya koymasa da metnin kastetmek istediği anlama ulaşmada önemli bir merhaledir. Haliyle metnin literal anlamı, ana gaye olmamakla birlikte bu gayeye ulaşmadaki ilk basamaktır. Diğer taraftan Kur'ân'ın hadis ve siyerden bağımsız salt Arap dili ve grameri esas alınarak anlamlandırılması ve yorumlanması büyük bir hataya sürükler. Zira metninle kastedilmek istenen mana, her zaman gramatik ve filolojik anlam çözümüyle anlaşılabilir mana değildir. Bazen literal anlamında ötesinde bir mana kastedilir.

İslâm ilim geleneğinde gramatik mana ağırlıklı olarak; lafızları mâna ve sarf yapısı bakımından inceleyen *Garîbü'l-Kur'ân*, âyetleri cümle ve terkip yapısı bakımından inceleyen *İ'râbü'l-Kur'ân* ve âyetleri belâgat açısından inceleyen *Mecâzî'l-Kur'ân* ve *İ'câzî'l-Kur'ân* çalışmaları ile tespit edilmiştir. Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l Kur'ân*, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824), *İ'râbü'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) ve Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî'nin (ö. 237/851) *Garîbü'l Kur'ân*, Zeccâc'ın (ö. 311/923), *İ'râbü'l-Kur'ân*, adıyla te'lif etmiş oldukları eserler dilbilim temel alınarak yazılmıştır.⁹⁶ Bu tür eserler, âyette geçen kelimenin literal anlamını, etimolojik yapısını, cümle içindeki konumunu ve cümleyi incelemiştir.

Schleiermacher, gramatik yöntemde dili merkeze alarak metnin nesnel anlamını tespit etmeyi amaçlar. Zira dil anlama ve yorumlamada anahtar konumdadır. Metinde nesnel ve öznel unsurlar dil yoluyla tespit edilebilir.⁹⁷ Dilbilimsel tefsirlerde lafızların ve cümlelerin anlamı, metne muhatap kitlenin kullanımı ve sözlükler dikkate alınmakla birlikte, Arap dili kurallarına göre belirlenir. Bu tür çalışmalarda objektiflik ve nesnellik ön planda, öznel ise en aza indirgenmiştir. Her ne kadar gramatik yöntem ve dilbilimsel tefsirde metni anlamada farklı kriterler esas alınsa da iki yöntemdeki ana gaye ve hedefin birbirine mutabık olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Schleiermacher'ın metne uygulamak istediği gramatik yöntemdeki teorilerin büyük bir kısmı, İslâm ilim geleneğinde asırlar önce dilbilimsel tefsirlerde daha sistematik bir şekilde uygulanmıştır.

⁹⁶ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara okulu yayımları, 2010), 158.

⁹⁷ Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 94; Palmer, *Hermeneutics*, 86; Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 9;

6. Mevzû Tefsîr

Schleiermacher'ın metin çözümlemesinde savunduğu teoriye göre bir metni anlamak için metne bütüncül bakmak gerekir. Her parça, içinde bulunduğu bütünle, bütün de kendisini oluşturan parçalarla birlikte anlaşılabilir. Doğru bir anlam ve yorum ancak metin okunması tamamlandıktan sonra yapılabilir. Metnin herhangi bir parçasını ele alıp anlamaya çalışmak yanlış anlamalara sebebiyet verir.⁹⁸ Schleiermacher'ın bu yöntemi mevzû/konulu tefsîr yöntemine benzemektedir. Nitekim konulu tefsîr; mümkün olduğu ölçüde nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak herhangi bir konuyla ilgili âyetleri bir araya toplayıp, Kur'ân bütünlüğü içerisinde bir tasnife tabi tutarak tefsîr etmekle birlikte pratik hayata tatbik yöntemlerini araştırmaktır.⁹⁹ Örneğin Allah Teâlâ, Nahl sûresi yüz on sekizinci âyette “*Sana anlattıklarımızı, daha önce Yahudi olanlara da harâm kılmıştık*” buyurarak Yahudilere harâm kılınan şeyleri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) açıkladığını ifade etmiştir. Yahudilere yasaklanan şeylerin söz konusu edildiği bu âyet düşünüldüğünde buradaki müphemliği ve kapalılığı Allah Teâlâ'nın “*Yahudilere bütünü tırnaklı hayvanları harâm kaldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara harâm kaldık*”¹⁰⁰ âyeti ile açıkladığı görülecektir.¹⁰¹ Âyetlere bütüncül yaklaşılması, o çağa ve olaylara da bütüncül yaklaşmayı beraberinde getirir. Zira âyetler olaylardan bağımsız tek başına değerlendirilemez.

İlk asırlarda yazılmış tefsirlerde mevzû tefsir anlayışı dar çerçevede görülmekle birlikte mevzû tefsir hakkında müstakil çalışmalar yirminci yüzyılda başlamış ve kısa sürede bu alanda birçok eser yazılmıştır. Nitekim Muhammed Ali el-Musevî el-Muvahhid Ebtahi, *el-Medbal ile't-tefsîri'l-mevzûi li'l-Kur'âni'l-Kerim*; Ziyad Halil ed-Dugâmin, *et-Tefsîrû'l-mevzûi ve menbeciyyetü'l-bahs fihi*; Muhammed Mahmûd Hicazi, *el-Vahdetü'l-mevzûiyye fi'l-Kur'ânil-Kerim*; Muhammed b. Hasan Zir, *el-Kasas fi'l-hadisî'n-nebevi: dirâse fenniyye ve mevzûiyye*, Ahmed Cemâl Ömerî, *Dirasat fi't-tefsîri'l-mevzûi li'l-kasasil-Kur'ân*; Semih Atıf Zeyn, *et-Tefsîrû'l-mevzûi li'l-Kur'âni'l-Kerim*; Mustafa Müslim, *Mebâhîsü fi't-tefsîri'l-mevzûi*;¹⁰² Ahmed Rahmani, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevzûi*; Muhammed Gazali, *Nahve tefsîri mevzûi li-suveri'l-*

⁹⁸ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 24; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 87, 90, 93; Palmer, *Hermeneutics*, 89.

⁹⁹ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Çalışmalarında Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Şura Yayınları, 2001), 49. Farklı tanımlar için bk. Mustafa Müslim, *Mebâhisü fi't-tefsîri'l-mevzûi* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2000), 16; Ahmed b. Abdullah Zahrânî, *Örneklerle Konulu Tefsir*, çev. M. Fatih Kesler (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 11; Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 79.

¹⁰⁰ el-En'âm, 7/146.

¹⁰¹ Müslim, *Mebâhisü fi't-tefsîri'l-mevzûi*, 18.

¹⁰² Bu eser, Salih Özer tarafından “Kur'ân Çalışmalarında Yöntem: Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım” ismiyle tercüme edilmiş, Fecr yayınevi tarafından basılmıştır.

Kur'âni'l-Kerim,¹⁰³ Ömer Dumlu, *İbn Teymiye ve konulu tefsîr*; Şahin Güven, *Çağdaş Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*; Muhsin Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş* ismi ile eser yazmıştır.

Schleiermacher, metnin tam anlamıyla bütün ile parça arasındaki diyalektik ile anlaşılabilirliğini savunur. Parçanın özgül anlamı ancak bütün içerisinde ortaya çıkar. Bütün de parçalardan teşekkül eder. İslâm ilim geleneğinde son asırlarda müstakil eserlerin verildiği mevzûî tefsîr anlayışına göre de Kur'ân'daki bir konu ancak o konuyla ilgili tüm âyetlerin bir araya getirilmesi ile doğru bir şekilde anlaşılabilir. Her iki yaklaşım, metnin anlaşılması için istikra/tümevarım yöntemini önermektedir. Bu durumda Schleiermacher'in bütüncül yaklaşım anlayışı ile mevzûî tefsîr anlayışı arasında yöntem ve gözetilen gaye açısından büyük oranda benzerlik ve uyum olduğu söylenebilir.

7. Belâgat İlimi

Schleiermacher'a göre mecaz yoluyla anlatım dille ilgili olan bir meseledir ve mecâzî anlatımları anlayabilmek için dile başvurmak yeterlidir, başka bir bilgiye ihtiyaç duyulmaz.¹⁰⁴ Bundan dolayı Schleiermacher, mecâzî anlatımları gramatik yöntem içerisinde ele alır. İslâm ilim geleneğinde kelime ile mana arasındaki münâsebetin daha genel anlamda gramatik mananın tespiti için geliştirilmiş ilmî disiplinlerden biri de; düzgün ve yerinde söz söyleme usûl ve kâidelerini inceleyen belâgat ilmidir. Belâgat, lügatte “sözün anlaşılır, açık ve seçik olması” anlamında masdardır.¹⁰⁵ Terim olarak ise “kelâmın müktezây-ı hâle göre söylenmesi” yani “sözün, fasih olmasıyla birlikte söylendiği yer ve zamana da uygun olması” demektir.¹⁰⁶ Zâhirî anlamın ifade ettiği manayı araştıran bu ilim beyân, meânî ve bedî' olmak üzere üç ana bölümden oluşur.¹⁰⁷

A) Beyân

¹⁰³ Bu eser, Şahin Güven ve Ekrem Demir tarafından tercüme edilmiş, Şûrâ yayınları tarafından basılmıştır.

¹⁰⁴ Bilen, *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*, 62.

¹⁰⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “blğ” 8/420; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min Cenâhiri'l-Kâmûs* (Kâhire: Dâru'l-hidâye, ts.) “blğ”, 22/444.

¹⁰⁶ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 46; Ebü'l-Meâli Celâleddin el-Hatîb Muhammed Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, thk. Muhammed Abdü'l-Münim Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-cil, 1997), 1/52; Ali Cârîm - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2008), 7; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/384-387.

¹⁰⁷ Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 1/8; Cârîm - Emin, *Belâgatü'l-vâzıha*, 378-382; Mummeh Ahmed Kâsım, *'Ulümü'l-belâga* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîsetü li'l-Kitâb, 2003), 50.

Sözlükte beyân; “açık-seçik olmak, bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak,” gibi manalara gelir.¹⁰⁸ Terim olarak, bir manayı farklı yollarla ve açık bir şekilde ifade etme usullerini inceleyen bir ilimdir.¹⁰⁹ Beyân ilminin ana konuları şunlardır:

1) Teşbîh. 2) Mecâz. 3) İstiâre. 4) Kinâye.¹¹⁰

B) Meânî

Meânî kelimesi, ma‘na kelimesinin çoğulu olup “lafzın ihtiva ettiği anlamı ortaya çıkarmak” anlamına gelmektedir.¹¹¹

Meânî ilminin ana konuları şunlardır: 1) İsnâd. 2) Müsnedün ilehyh. 3) Müsned. 4) Haber. 5) İnşâ. 6) Kasr. 7) Fasl-vasıl. 8) Îcâz. 9) İtnâb. 10) Müsâvât.¹¹²

C) Bedî‘

Bedî‘, sözlükte “bir işin örneksiz ve modelsiz var edilmesi” demektir. Bu sözcük, Allah için kullanıldığında “bir şeyin zamana, mekâna ve maddeye bağlı kalmadan ve âletsiz bir şekilde îcat edilmesini” ifade eder.¹¹³ Terim olarak bedî‘, edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen ilim demektir.¹¹⁴ Yahut kelâmın, lafız ve manalarının güzelleştirme yollarına ait bilgileri inceleyen bir ilimdir. Anlamla ilgili süsleme sanatlarına “manevî muhassınât” denir. Lafzın güzelleştirilmesiyle ilgili süsleme sanatlarında “lafzî muhassınât” denir.¹¹⁵ Manevî ve lafzî muhassınât’ın konuları şunlardır:

¹⁰⁸ Râgıb el-İsfahânî, “byn”, 1/156.

¹⁰⁹ Nusrettin Bolelli, *Belâgat* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2001), 35; Bu konuda bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/22-23.

¹¹⁰ Ebu Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Nibâyetü'l-îcâz fî dirâyetü'l-îcâz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 87, 103, 132, 150, 160; Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, 1992), 66; Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 30; Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyye* (Dimaşk: Darü'l-Kalem, ts.), 2/133-319; Kâsım, *‘Ulûmü'l-belâga*, 50.

¹¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur‘ân*, “any”, 1/591.

¹¹² Râzî, *Nibâyetü'l-îcâz fî dirâyetü'l-îcâz*, 181, 197, 208, 215; Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, 222, 328, 337; Habenneke, *Belâgatü'l-Arabîyye*, 1/137; 2/60; Kâsım, *‘Ulûmü'l-belâga*, 50; Bu konuda bk. Ebû Muhammed İbn Sinan Abdullah b. Muhammed b. Saîd Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 211.

¹¹³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur‘ân*, “bda”, 1/110.

¹¹⁴ Hacımüftüoğlu, “Beyan”, 5/322-23.

¹¹⁵ Cârîm - Emin, *Belâgatü'l-vâzıha*, 218; Ahmed Mustafa Merâgî, *‘Ulûmü'l-belâga* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 319; Abdülaziz Atik, *‘İlmü'l-bed‘* (Beyrut: Dârü'n-Nehdatü'l-Arabîyye, ts.), 43, 47; Habenneke el-Meydânî, *Belâgatü'l-Arabîyye*, 2/367.

a) Manevî muhassınât: 1) Tıbâk. 2) Mukâbele. 3) Murâât-ı nazîr. 4) Müşâkele. 5) Akis. 6) Tevriye. 7) Tecrîd. 8) Mübâлага. 9) Hüsn-i ta'lîl. 10) Te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem. 11) Tekdîmü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh. 12) Tevcîh. 13) Tecâhül-i ârif. 14) Üslûb-i hakîm.¹¹⁶

b) Lafzî muhassınât: 1) Cinâs. 2) Secî. 3) Müvâzene. 4) İktibâs. 5) Hüsn-i ibtidâ. 6) Hüsn-i intihâ.¹¹⁷

Beyân, maânî ve bedî' kısmında yer alan her bir sanatla ilgili ayrı ayrı örnek vermek bir makalenin sınırlarını ziyadesiyle aşacağından burada Şâtıbî'nin, belâgat ve beyâna dair meseleleri zâhirî mana altında değerlendirdiğini ifade ederek bu bağlamda onun verdiği bir misalle yetineceğiz. Allah Teâlâ'nın "يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا" *"Saptırmak istediği kişinin göğsünü dar ve sıkıntılı eyle"*¹¹⁸ âyetindeki "ضَيِّقًا" kelimesi ile "وَصَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ" *"Senin kalbin daralır"*¹¹⁹ âyetindeki "صَائِقٌ" kelimesi arasındaki fark;¹²⁰ her ikisi de mü'minlerin sıfatlarını bildiren âyetlerden sonra geldiği halde "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ" *"İnkâr edenleri (başlarına gelecekler konusunda) uyarırsanız uyarırsanız birdir"*¹²¹ âyetinde atıf harfi olan vâv kullanılmazken "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ" *"Ve insanlar arasında (bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan saptırmak için) gerçeği boş sözlerle değişenler vardır"*¹²² âyetinde kullanılmış olması arasındaki fark;¹²³ "قَالَ سَلَامٌ" âyetinde selâm kelimesi merfû iken söz konusu âyetten önce gelen "قَالُوا فَاذًا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا" *"Onlara bir iyilik (bolluk) gelince, 'Bu bizim hakkımızdır' derler; eğer kendilerine bir fenalık gelirse Mûsâ ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı"*¹²⁵ âyetindeki "إِذَا" ile "إِنْ" şart edatları arasındaki fark; yine buradaki "إِذَا" edatının "جَاءَتْهُمْ" fiilin geçmiş zaman kipiyle "إِنْ" edatının "تُصِيبُهُمْ" gelecek

¹¹⁶ Cârîm - Emin, *Belâgatü'l-vâzıha*, 229; Habenneke, *Belâgatü'l-Arabîyye*, 2/373-482; Kâsım, *'Ulümü'l-belâga*, 50; Atik, *'İlmü'l-bedî'*, 43, 47; Bu konuda bk. Ebû Muhammed İbn Sinan Abdullah b. Muhammed b. Saîd Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 198. Bu konuda bk. Cürçânî, *Esrârü'l-belâga*, 20/399.

¹¹⁷ Cârîm - Emin, *Belâgatü'l-vâzıha*, 219; Merâgî, *'Ulümü'l-belâga*, 319; Atik, *'İlmü'l-bedî'*, 43, 47; Habenneke, *Belâgatü'l-Arabîyye*, 2/483; Kâsım, *'Ulümü'l-belâga*, 50.

¹¹⁸ el-En'âm 6/125.

¹¹⁹ Hûd 11/12.

¹²⁰ "ضَيِّقًا" kelimesi sıfat-ı müşebbehe kalıbı olup bu kalıp sıfatın devam ve sabitliğini bildirir. "صَائِقٌ" kelimesi ise isim-i fâil kalıbıdır ve bu kalıp yenilenme bildirir, süreklilik bildirmez. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ârız olan bu daralmanın geçici bir durum olduğunu gösterir.

¹²¹ el-Bakara 2/6.

¹²² Lokmân 31/6.

¹²³ Birinci âyetin öncesinden maksat Kitâb'ın halini beyân etmek ve onda en ufak bir kuşku olmadığını ortaya koymaktır. Bunun zımında da kâfirlerin küfür ve sapıklık üzerinde ısrarları vurgulanmaktadır. Öyle ki onlar, uyarırsanız uyarırsanız fark etmeyecek şekildedirler. Bu itibarla âyet öncesini tamamlar mahiyettedir. Dolayısıyla mahal "fasl" mahalli yani atıfsız başlama yeridir. "وَمِنَ النَّاسِ" âyeti ise öncesi ile beraber insanların doğru yolda olanlar ve sapıklar olmak üzere iki sınıf olduklarını ve bunlar arasında tezat bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla mahal, "vasl" yani atıf harfi getirme mahallidir.

¹²⁴ Merfû halde olan sübut ve süreklilik ifade eden isim cümlesi olduğu için daha güzel selam olur.

¹²⁵ el-A'râf 7/131.

zaman kipiyle kullanılması arasındaki fark... evet bütün bu ve benzeri beyân âlimlerince muteber olan farklar, Arap dili ve belâgatına uygun biçimde kavranmalıdır.¹²⁶

İlk asırlarda tefsîr ve edebiyat ilmi içerisinde ele alınan belâgat ilmi, ancak V. (XI) yüzyılda bağımsız bir ilim hüviyetine kavuşmuş olup geçirmiş olduğu tarihi süreçte ihtiva ettiği konuların ağırlığına göre farklı isimlerle anılmıştır. Esasen belâgat alanında yazılan eserler incelendiğinde bunu görmek mümkündür. Nitekim Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb*; Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur‘ân*, Müberred (ö. 285/898) *el-Kâmil*, Câhiz *el-Beyân ve't-tebyân*; Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1013) *İ‘câzü'l-Kur‘ân*; Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 816/1413) *Delâ‘ilü'l-i‘câz* ve *Esrârü'l-belâga*; Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209) *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i‘câz min Esrâri'l-belâga ve Delâ‘ilü'l-i‘câz*, Ebû Ya‘kub es-Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-‘ulûm*, Hatîb el-Kazvînî *Telbîsü'l-Miftâh* ile *el-İzâb*; Sa‘deddîn et-Teftâzânî *el-Mutarvel* ile *el-Muhtasar* isimli eseri yazmıştır.¹²⁷ Müstakil olarak yazılan bu eserlerin yanı sıra Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Râzî (ö. 606/1210) başta olmak üzere birçok müfessir yazmış oldukları tefsîrlerde geniş belâgat îzahlarına ve bunların Kur‘ân’daki uygulamalarına yer vermiştir.¹²⁸

Schleiermacher, gramatik yöntemde mecâzî ifadeleri anlamak için dilde uzmanlaşmayı önermekle birlikte belâgat ilminde olduğu gibi lafızların çok boyutlu ve derinlemesine inceleyecek teori ve yöntemleri ortaya koyamamıştır. İslâm ilim geleneğinde söz söyleme usûl ve kâideleri, belâgat ilmi altında beyân, meâni ve bedî‘ ilim dalları aracılığıyla incelenmiştir. Görüldüğü üzere Schleiermacher’ın söz konusu teorisi, belâgat ilmi karşısında çok ibtidâî kalmaktadır.

8. Siyer-İslâm Tarihi

Schleiermacher, geçmiş dönemdeki metinleri anlamada dilsel sorunların olabileceğini ve bu sorunların tarihsel bilgiye sahip olmakla aşılabileceğini savunmuştur.¹²⁹ Diğer taraftan İslâmî ilimlerde temel kaynak olan Kur‘ân metnini anlamak ve yorumlamak için tarihten istifade edildiği gibi çok farklı ilim dalları aracılığıyla tarihi bilgiler kayıt altına alınmıştır. Başta hadis eserleri olmak üzere

¹²⁶ Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî eş-Şâtübî, *el-Munâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Âli-i Selmân (Huber: Dâru İbn Affân, 1997), 4/214-216.

¹²⁷ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, 5/384-387.

¹²⁸ Zemahşerî’de belâgat örnekleri için bk. Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve ‘nyûnü'l-ekâvil fî vücûbi't-te‘vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 1/286, 694; 2/387; 3/247, 313; 429, 473; 4/112, 153; Râzî’den örnekler için bk. Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 2/312-377; 3/491; 4/75-139; 5/339; 6/480; 24/407.

¹²⁹ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 8; Schleiermacher, *The Hermeneutics Reader*, 81.

siyer, esbâb-ı nüzûl ve en geniş çerçevede İslâm tarihi çalışmalarıyla Kur'ân'ın nüzûl ortamı resmedilmeye çalışılmıştır. Hadis kültüründe oluşmuş cerh ve ta'dîl çalışmaları aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemine ait bilgilerin güvenilirliği de araştırılmıştır.¹³⁰ Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ilmi olmaksızın kendi görüşleri doğrultusunda Kur'ân'ı tefsîr etmekten nehyetmesi¹³¹ müfessirleri tarihi bilgiye yönlendirdiği gibi tarihsel bilginin doğru olup olmadığı konusunda bir araştırma yapılmasına da teşvik etmiştir. Tarihi süreçte İslâmî ilimlerle meşgul olan âlimler de tarihsel bilgiye (sebeb-i nüzûle) sahip âyetleri ilgili olduğu târihî bilgiler olmadan tefsîr yapmanın mümkün olmadığını belirtmişlerdir.¹³²

Kur'ân'ın nâzil olduğu ortam ve coğrafyayı esbâb-ı nüzûlden daha geniş ele alan siyer eserleri, târihî çalışmalar kapsamında değerlendirilir. Bilindiği gibi siyer, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatını, şahsiyetini, beyânlarını, seriyye ve gazvelerini, İslâm'a davet ve tebliğde izlediği yolu, yaşadığı zaman ve coğrafyada yaşanan olayları bir kronolojiye göre sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir ilimdir.¹³³ Bu alanda daha İslâm'ın ilk yıllarında birçok eser kaleme alınmıştır. İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, Vâkıdî, *Megâzî*, İbn Hişâm, *Sîretü'n-nebevîyye*, İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* isimli eserler bu çalışmaların önde gelenleridir.

Siyerin yanı sıra Kur'ân'ın inmiş olduğu dönemin tarihsel bilgisine sahip olmak, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada gerekli unsurlardan biridir. Kur'ân'ın anlamı Kur'an metni diye çerçevelenmiş, analitik olarak deşifre edilmiş bir nesne içinde bulunmadığından dolayı¹³⁴ Kur'ân'ı anlama sürecinde kişi yalın haliyle metni okuyamaz, tarihsel koşulların, önyargıların, kavramlara yüklenen manaların, içinde bulunduğu kültür ve ideolojinin hatta kendi kullanmış olduğu dilin etkisinde kalır. Kur'ân'ın anlaşılması için mutlaka nâzil olduğu dönemin siyasi ve toplumsal şartları, öncesi ve sonrasıyla örf ve âdetleri, dil ve edebiyatı, daha genel bir ifade ile âyetin tarihsel bağlamına giren her şeyin bilinmesi gerekir. Âyetin maksûdu, ancak âyetin nerede, niçin, kim hakkında indiğini bilmek ve âyetin nâzil olduğu tarihsel arka plana vâkıf olmakla tespit edilebilir.

Tarihle iç içe olan sûre ve âyetleri anlayabilmek için vahyi tarihsel çerçeve ile birlikte okumak gerekir. Örneğin Ebrehe'nin ordusu olan Ashâb-ı fil'den bahseden Fil sûresini, Kureyş'in ticaret

¹³⁰ Bu konuda bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hâtim Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1942); Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Haleb: Mektebü'l-Matbûatü'l-İslâmiyye, 1987); Emin Aşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkâdî (Cerh ve Ta'dîl ilmi)* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997).

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 3/108.

¹³² Suyûtî, *İtkân*, 1/108.

¹³³ Fatih Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 35.

¹³⁴ Burhanettin Tatar, *Din, İlim Ve Sanatta Hermenötik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 91.

kervanlarını konu edinen Kureyş sûresini, Bizanslılar'ın ateşperest olan İranlılar'la mücâdelesini anlatan Rûm sûresini, Hudeybiye antlaşmasındaki maddelere atıfta bulunan Mümtehine sûresi onuncu âyeti,¹³⁵ harâm ayı ertelemenin küfür olduğunu belirten Tevbe sûresi otuz yedinci âyeti,¹³⁶ Arapların hayvanları bahîre, sâibe, vasîle ve hâm olarak sınıflandırdıklarını bildiren Mâide yüz üçüncü âyeti,¹³⁷ müşriklerin tanrı tasavvurundan bahseden Sâffât sûresindeki ilgili âyetleri¹³⁸ vb. birçok âyet ve sûreyi¹³⁹ tam manasıyla anlayabilmek için tarihsel bilgiye sahip olmak gerekmektedir. İşte bu gereklilik nedeniyle ister rivâyet ister dirâyet tefsîri olsun, yazılan tefsîrlerde tarihsel bilgiye büyük oranda yer verildiği görülmektedir.¹⁴⁰ Zira salt müfessirlerin görüş ve açıklamaları, mücmel ve müphem ifadeleri açıklamak, müşkilleri gidermek ve anlamdaki şüpheleri izâle etmek için yeterli değildir. Bir âyet, ancak bağlamı tespit edildiğinde doğru anlaşılabilir, bağlam göz ardı edildiğinde lafza istenilen her mana rahatlıkla yüklenebilir.

Kur'ân'ın birçok âyetinde arka plan tasvir edilmez. Bunun bir neticesi olarak okuyucu birkaç cevher keşfetse de Kur'ân'ın değerli hazinelerinden tam olarak istifade edemez.¹⁴¹ Kur'ân mesajını tam anlamıyla idrak edebilmek için Kur'ân'ın indiği dönemi göz önünde bulundurmak gerekir.¹⁴² Tefhîmü'l-Kur'ân müellifi Mevdûdi, her sûrenin başına bir giriş bölümü yazmış, bu giriş bölümünde

¹³⁵ *Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur.*” (el-Mumtehine 61/10).

¹³⁶ “(Harâm ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın harâm kaldığı sayısını bozmak ve O'nun harâm kaldığını helâl kılmak için (harâm ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da harâm sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir.” (et-Tevbe 9/37).

¹³⁷ “Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.” (el-Mâide 5/103).

¹³⁸ “Putperestlere sor: Kızlar Rabbinin de erkekler onların mı? Yoksa biz melekleri onların gözleri önünde kız olarak mı yarattık? Dikkat edin, kesinlikle yalan uydurup söylüyorlar; ‘Allah doğurdu’ diyorlar. Onlar şüphesiz yalancılardır. Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş! Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz? Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var? Doğru sözlülere iseniz, kitabımızı getirin!” (es-Sâffât 37/149-157).

¹³⁹ Uhud savaşı ile ilgili âyetler: Âl-i İmrân, 3/121, 123, 140, 144, 152-153, 165-168; Bedir savaşıyla ilgili âyetler: Enfâl, 8/1, 5-7, 9-12, 15, 17, 19, 38, 42, 43-45, 48, 50, 67-71. Hendek savaşı hakkında inen âyet: Ahzâb, 33/23. Bu konuda bk. Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, 171, 320-322.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/713; 3/304, 307, 341, 375, 483, 663-664; 6/18, 102-105, 153-154, 219, 222; 7/41-42; 283; 10/138, 149; 11/284; 21/272-276; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Mesâbîbü's-sünne*, thk. Yusuf Abdurrahmân Maraşlı vd. (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 3/331; 7/305; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/27; Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kâhire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türâs, 2000), 1/245; 2/88, 99, 103, 153, 170; 3/169-170, 174, 201, 210, 252; 4/188; 7/20, 123; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7/46; Sa'îd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2004), 4/2127; 9/5343.

¹⁴¹ Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/16.

¹⁴² Eyüp Kurt, “Kur'ân'ın Siyere Kaynaklığı Üzerine”, *Karadeniz 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Gültekin Gürçay (Rize: Ubak Yayınevi, 2019), 503-504.

sûrenin nüzûl zamanını, o dönemin şartlarını, İslâm Devletinin hangi merhalede olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra bazen özel bir başlık altında sûrelerin tefsîrine başlamadan önce “tarihi arka plan” başlığı altında tefsîrini yapacağı sûrenin tarihsel arka planına yer vermiştir.¹⁴³ Bununla birlikte birçok âyetin açıklamasında tarihi bilgilerden istifade ettiği görülür.¹⁴⁴ Kendisi târihî bilginin önemini şöyle açıklar:

“Kur’ân’ı bütünüyle anlamak için âyetlerin arka planlarını akılda tutmak zorunludur. Bu arka planı tefsîrde vermek mümkün olmadığından her sûrenin başına nâzil olduğu şartları ve ortamı göstermeye çalıştığım bir giriş koydum. İslâmî hareketin hangi aşamalardan geçtiğini nelere ihtiyaç ve gereksinim duyduğunu ve bir sûrenin vahyedildiği zamanlarda hangi problemlerle karşı karşıya olduklarını belirlemeye çalıştım.”¹⁴⁵

Tefsîr geleneğinde sadece tarihsel bilgi değil, güvenilir ve doğru tarihsel bilgi (sadık haber) önem taşır. Bundan dolayı târihî bilgi, hadis, siyer ve İslâm tarihi aracılığıyla doğru bir şekilde tespit edilmiş ve Kur’ân tefsîrinde tarih ilminden istifade edilmiştir. Bu durum, Schleiermacher’in metni anlamak için önerdiği tarih bilgi teorisi ile kıyaslandığında İslâm ilim geleneğinde asırlar önce târihî bilginin öneminin idrak edildiğini ve doğru târihî bilginin diğer bir ifadeyle sahih rivâyetin peşine düşülmesi ile meselenin bir adım ileriye taşındığını göstermektedir. O halde Schleiermacher’in yorumlanacak metnin tarihi bilgisi ile ilgili ortaya koymuş olduğu teorinin tefsîr geleneğindeki tarih anlayışına mutâbık olduğu söylenebilir.

9. Fıkıh Usûlünde Filolojik Çalışmalar

Schleiermacher’in gramatik yöntemi, temelde dile ve dilsel çözümlemelere dayanır. Kelimelerin objektif ve genel geçer manalarını tespit etmek büyük önem taşır.¹⁴⁶ Onun “hermenötik döngü” teorisinde de kelimelerin ifade ettiği anlamın tespit edilmesi önceliklidir.¹⁴⁷ Diğer taraftan İslâm ilim geleneğinde metni anlama ve yorumlama sürecinde kelime ve cümlelerin ifade ettiği anlamı tespit etmek için büyük çabalar harcanmış özellikle fıkıh usûlünde kelimeler manalarının açıklık-kapalılık ve de delâletlerine göre farklı şekillerde sınıflandırılarak zengin bir terminoloji geliştirilmiştir. Burada Hanefî usûl âlimlerinin lafızlara yaklaşımı bir makalenin sınırları dikkate alınarak ana

¹⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, 1/12; 7/235, 247, 264, 275, 291.

¹⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, 1/102.

¹⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, 7/361.

¹⁴⁶ Palmer, *Hermeneutics*, 88; Toprak, *Hermeneutik Ve Edebiyat*, 44.

¹⁴⁷ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, 24.

hatlarıyla ve detaya inmeden örnek olarak verilecektir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, ilerleyen satırlarda zikredilecek sınıflandırmalar Kur'ân yorumunda tefsirciler tarafından göz önünde bulundurulmuş ve pratik olarak tefsirlerde gösterilmiştir.

Hanefî âlimleri, açıklık bakımından lafızları dörde ayırmıştır: Zâhir, nass, müfesser, muhkem.¹⁴⁸

Zâhir: Manasının anlaşılması için haricî bir karineye ihtiyaç duymayacak şekilde manaya açık olarak delâlet eden fakat te'vîl ve tahsîs ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebi olmayan lâfızdır.¹⁴⁹ Mesela, *“Alım satım da ancak ribâ gibidir” dediler. Halbuki Allah alım satımı belâl, faizî ise haram kalmıştır.*¹⁵⁰ Âyetinde geçen *أَحَلَّ* kelimesi alım satımın helal kılındığını haricî bir delile ihtiyaç duymayacak şekilde açıkça ifade etmektedir. Ancak birkaç satır sonra nass lafız kısmında açıklanacağı gibi âyetin asıl sevk sebebi bu değildir. Dolayısıyla söz konusu ifade zâhir lafız grubuna girer.¹⁵¹

Nass: Manasına açık bir şekilde delâlet eden ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebinin teşkil eden, bununla beraber te'vîl ve tahsîs ihtimaline açık bulunan lâfızdır. *وَأَحَلَّ اللَّهُ النَّبِيْعَ* ifadesi inkâr edenlerin “Alım satım da tıpkı ribâ gibidir” demeleri üzerine inmiş olup âyet, alışveriş ve ribânın birbirinden farklı şeyler olduğunu bildirme hususunda nasstır. Zira âyetin asıl sevk sebebi budur.¹⁵²

Müfesser: Hükme açık bir şekilde delâlet eden, te'vîl ve tahsîs ihtimaline kapalı bulunan lâfızdır. Mesela, ahkâm âyetlerindeki *ثَمَانِيْنَ* “seksen” ve *ثَلَاثَةَ* “üç” gibi sayı bildiren lafızlarla, *صَلَاةٍ* “namaz” gibi dinî terime dönüştürülen ve içeriği başka açıklama gerektirmeyecek ölçüde açık hale getirilen lafızlar örnek verilebilir.¹⁵³

Muhkem: Hükme delâleti açık; te'vîl, tahsîs ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında dahi neshe ihtimali olmayan lafızdır. Yüce Allah'tan başka tanrı olmadığına, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman gibi dini ayakta tutan temel hükümlere veya adâlet,

¹⁴⁸ Muhammed b. İzzeddîn Abdüllatif b. Abdülaziz b. Emineddîn b. Firişte İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1891), 97-100.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beirut: Darü'l-Ma'rife, ts.), 1/163, 238; Sa'deddîn Mesud b. Ömer b. Abdullah Teftazânî, *Şerhü't-Telvîb ale't-Tavzîb* (Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.), 1/52, 238; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 106.

¹⁵⁰ el-Bakara, 2/275.

¹⁵¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/164.

¹⁵² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/164.

¹⁵³ Ferhat Koca, “Müfesser”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/497.

ahde vefâ gibi fazilet prensiplerine delâlet eden yahut hüküm bakımından ezelden ebede süreklilik ve devamlılık ifade eden naslar böyledir.¹⁵⁴

Va'z olduğu mana bakımından lafızlar: Hâss, (mutlak, mukayyet, emir, nehiy), âmm, müş-
terek.¹⁵⁵

Kullanıldığı mana bakımından lafız: Hakikat, mecâz,¹⁵⁶ sarîh, kinâye.¹⁵⁷

Hanefilere göre manaya delâletin şekli ve keyfiyeti bakımından lafız dört türdür: Delâletü'l-ibâre, delâletü'l-işâre, delâletü'n-nass, delâletü'l-iktizâ.¹⁵⁸

Hanefilere göre kapalılık bakımından lafzın çeşitleri: Hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih.¹⁵⁹

Netice olarak Hanefî fıkıh usûlünde lafızlar, açıklık bakımından; zâhir-nass, müfesser-muh-
kem, va'z olduğu mana bakımından; hâss, âmm, müşterek, kullanıldığı mana bakımından;
hakikat, mecâz, sarîh, kinâye, delâletin şekli bakımından; delâletü'l-ibâre, delâletü'l-işâre, delâletü'n-
nass, delâletü'l-iktizâ, kapalılık bakımından; hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih olarak kategorize edil-
miştir. Schleiermacher'in hermenötiğinde hatta Batı medeniyetinde metni anlama ve yorumlamada
yöntem olarak sunulan hiçbir metotta, İslâm ilim geleneğinde olduğu gibi lafızları detaylı bir şekilde
incelemediği gibi bu denli sistematik ve derinlemesine sınıflandırma yapacak bilgi ve birikimi olma-
mıştır.

Sonuç

Hıristiyan dünyası ve İslâm medeniyeti kendi kutsal kitaplarını anlamak ve yorumlamak için
kitaplarının ve inançlarının mahiyetine uygun bir disiplin geliştirmiştir. Söz konusu bu disiplinler
neşet etme yönüyle birbirine benzerlik arz etmekle birlikte iki medeniyetin metni anlamaya yönelik
usûl ve kâidelerinde farklılıklar söz konusudur. Modern dönemde Hıristiyan dünyası, Kıtâb-ı Mu-
kaddes metnini anlamada Schleiermacher'in ortaya koymuş olduğu gramatik ve psikolojik yöntemle

¹⁵⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/165; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/52, 238; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 106.

¹⁵⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/128-132; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/52, 55; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 106-107.

¹⁵⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/170; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/55, 130; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 106-107.

¹⁵⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/187; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/55, 130; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 165.

¹⁵⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/241-243; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/55, 248; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 169-
175; Şâfîler'in önderliğini yaptığı mütekellim'in metodunu benimseyen usulcüler bu konuyu genellikle "mantûk" ve
"mefhûm" ana başlıkları altında incelemişlerdir. Usulcülerin çoğunluğunca benimsenen sonuncu yaklaşıma göre
lafzın sözde zikri geçenin (mantûk bih) hükmünü göstermesine "delâletü'l-mantûk" veya kısaca mantûk, sözde zikri
geçmeyen (meskût anih) hükmünü göstermesine de "delâletü'l-mefhûm" veya kısaca mefhûm adı verilir. Cumhu-
run genel bir isimlendirmeye mantûk adını verdiği durumlar Hanefîler'in ibâre, işâret ve iktizâ dedikleri delâlet
şekillerini kapsamaktadır. bk. Ferhat Koca, "Mefhûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Ya-
yınları, 2003), 28/350-353.

¹⁵⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/167-70; Teftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 1/55; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, 102-105.

ait ilke ve prensipleri (hermenötik), esas almışken İslâm medeniyeti, yüzyıllardır Kur'ân'ı anlamak için başta tefsîr usûlü, daha geniş çerçevede fıkıh usûlü ve belâgat ilmindeki kâideleri esas almıştır.

Schleiermacher'ın hermenötik anlayışında gramatik yöntem içerisinde farklı prensipler bulunmaktadır. Schleiermacher, metni anlama ve yorumlamada kelimelerin objektif manasına bağlı olan gramatik yorumlamayı önerir. Gramatik yorumlamada dilsel veriler esas alınır. Ancak Schleiermacher tarihi de dilin bir parçası olarak gördüğü için târihî bilgiyi gramatik yorumlama kapsamında değerlendirir.

İslâm düşünce tarihinde lafzı, gramatik olarak anlamaya yönelik çalışmalar birbirinden bağımsız ilmî disiplinler içerisinde gerçekleştirilmiştir. Nitekim tefsîr usûlü (ulûmu'l-Kur'ân) kapsamında; tefsîr kavramının çerçevesini çizmeye yönelik çalışmalar yine te'vîl için yapılan tanımlar ve belirlenmiş şartlar, lafzın anlamını doğru bir şekilde tespit için dilbilimsel çalışmaların temelini oluşturur. Schleiermacher'ın gramatik yöntemindeki "*Gramatik yöntem, metin yorumunda anlamı objektif kurallara göre belirleyerek ilerler*" teorisi ile ulûmu'l-Kur'ân'daki tefsîr ve te'vîl çalışmalarının hedef ve gaye yönüyle paralellik arzettiği görülmektedir.

Schleiermacher'ın gramatik yönteminde kelimelerin anlamı, geçtiği bağlama göre belirlenir. Schleiermacher'ın bu ilkesi ulûmu'l-Kur'ân'da siyâk ve sibâk başlığı altında incelenmiştir. Âyetlerin siyâk ve sibâkı (konteksti), anlam ve yorumda daima göz önünde bulundurulması gereken unsurlardan biridir. Schleiermacher'ın gramatik yöntemde önerdiği bağlam teorisinin tefsîr usûlündeki siyâk-sibâk teorisine uyduğu söylenebilir.

Schleiermacher, asırlar önce yazılmış metinlerle şimdiki metinler arasında dilsel farklılığın olabileceğini ve bunun da tarihsel bilgiye sahip olmakla aşılabileceğini savunur. İslâmî ilimlerde siyer, esbâb-ı nüzûl ve daha geniş çerçevede İslâm tarihi alanında yapılan çalışmalarla Kur'ân'ın nâzil olduğu tarihi ortam resmedilmeye çalışılmıştır. Tefsîr geleneğinde sadece tarihsel bilginin değil, doğru olan sahih rivâyetin ve sâdik haberin peşine düşülmüştür. Bu durum, Schleiermacher'ın hermenötüğünde tarih bilgi teorisi ile karşılaştırıldığında İslâm medeniyetinde târih bilgisine yeterince önem verildiğini ayrıca doğru/sahih târihî bilginin araştırılması ile tarihe verilen önemin bir adım ileriye taşındığını göstermektedir.

Schleiermacher, gramatik yöntemde farklı teoriler ortaya koymakla birlikte bu yöntemin temelini dile dayandırmaktadır. Dil, metni anlama ve yorumlama sürecinde başvurulacak ilk unsurdur. Diğer taraftan İslâm medeniyetinde dilin merkeze alınarak metni gramatik açıdan çözümleme faaliyetlerinin ilk nüveleri, birinci asır tefsîr çalışmalarında görülmektedir. Bu çalışmalar, daha sonra

tefsîr ve fıkıh usûlü ile sistematik hale getirilmiştir. Şu halde iki yöntemde izlenen metot bazı farklılıklar arz etmekle birlikte çalışmanın dil merkezli olması ve amaçlanan hedef yönüyle birbirine mutâbık olduğu söylenebilir.

Schleiermacher'e göre metin çözümlemesinde doğru bir anlam ve yorum ancak metin baştan sona okunduktan sonra yapılabilir. Metnin herhangi bir bölümünü okuyup yorumlamaya çalışmak yanlış anlamalara neden olur. Schleiermacher'in bu metodu mevzûî/konulu tefsîr metoduna benzemektedir. Konulu tefsîr; herhangi bir konuyla ilgili âyetleri bir araya toplayıp, Kur'ân bütünlüğü içerisinde bir tasnife tabi tutarak tefsîr etmektir. Schleiermacher da eserin tümü okunduğunda eserin ana maksadının anlaşılabilceğini savunur. Söz konusu her iki yaklaşım da tümevarım yöntemini izlemesi yönüyle benzerlik ve paralellik arzeder.

Schleiermacher, gramatik yönteminde mecâzî anlatımlarda dile başvurulmasını önermektedir. İslâm medeniyetinde lafızların mecâz-hakikat vb. yönlerden incelenmesi için oluşmuş ilmî disiplin belâgat ilmidir. Lafzı, zâhirî yönden inceleyen bu ilim beyân, meânî ve bedî' olmak üzere üç bölümden oluşur. Schleiermacher, mecâzi anlatımları anlamak için dile başvurulmasını önermekle birlikte gramatik yöntemde belâgat ilminde olduğu gibi hususi ilmî bir disiplin oluşmamıştır, hâlihazırda bu da mümkün değildir. Zira İslâm medeniyetinde oluşmuş belâgat ilmi, asırlarca süren ilmî birikimin bir neticesi olarak gelişmiştir.

İslâm medeniyetinde metni anlamak ve yorumlamak için lafızlar, sadece belâgat ilminde değil fıkıh usûlünde de; açıklık bakımından, va'z olduğu mana bakımından ve delâlet ettiği mana yönüyle kategorize edilerek zengin bir terminoloji geliştirilmiştir. Schleiermacher'in gramatik yönteminde, hatta sonrasında metni anlamak için sunulan hiçbir yöntemde, İslâm ilim geleneğinde olduğu gibi lafızlar, bu denli sistematik ve kapsamlı sınıflandırılmamıştır.

Metni anlama ve yorumlama faaliyetinde hermenötikte bir yöntem olarak kullanılan gramatik yöntemin, İslâm medeniyetinde müstakil çeşitli ilmî disiplinler içerisinde, farklı isim ve metotlar altında daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde, asırlar önce ortaya konduğu ve uygulandığı görülmektedir. İslâm medeniyeti, sağlam temeller üzerinde kendi bilgi ve birikimini bir araya getirerek Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada kendine has bir metodolojiyi geliştirmiş ve pratik olarak da bunu tefsirde uygulamıştır. Bize düşen vazife, büyük bir miras olarak önümüzde duran İslâm ilim geleneğini takip etmek, modern dönemde çıkmış yeni düşünce ve akımları kendi ilim dünyamız içerisinde eritip dönüştürmektir. Son olarak Schleiermacher'in gramatik yönteminin İslâm medeniyetinde metni anlama ve yorumlamak için geliştirilmiş olan usûl ve metotlara bu kadar benzer olması, Schleiermacher'in hermenötikten istifade etmekle birlikte İslâm dünyasındaki eserlerden de doğrudan

veya dolaylı olarak yararlanmak sûretiyle söz konusu yöntemi oluşturduğu fikrini akla getirmektedir. Bunun da tespit edilmesi ayrı bir makâle konusudur.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Fatih ÖZAKTAN

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1999.
- Aktay, Yasin. "Kur'ân, Tarih ve Hermenötik". *Kur'ân ve İslâm İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 151-252. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2013.
- Aliy, Abdurrahmân. "Schleiermacher: Bir Hermenötik Klasığı?". *Bilim ve Sanat Vakfı* 77/41 İstanbul (Eylül-Aralık 2011), 40-61.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İbkâm fî usûli'l-ibkâm*. 4 Cilt. tahk. Abdürrezzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Aşikkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkâdi (Cerh ve Ta'dîl ilmi)*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Atik, Abdülazîz. *İlmü'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, ts.
- Bakkal, Ali. "Kur'ân'ı Anlamada Siyâk-Sibâkın Önemi". *Taribten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü* (2009), 11-48.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesûd. *Mesâbîhü's-sünne*. thk. Yusuf Abdurrahmân Maraşlı vd. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesûd. thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, *Şerhü's-sünne: fibrîsu becâi li-ebâdîs kitâbu şerhu's-sünne el-kavlîyye-el-fîlîyye-el-âsâr*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.
- Bilen, Osman. *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*. Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Bowie, Andrew. "Hermeneutics and Modern Philosophy". *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. ed. Niall Keane, Chris Lawn. 45-53. İngiltere: John Wiley, 2016.
- Brennan, Eileen. "The History of Hermeneutics". *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. ed. Niall Keane, Chris Lawn. 11-21. İngiltere: John Wiley, 2016.
- Câbirî, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. 3. Basım, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cârim, Alî – Emin, Mustafa. *el-Belâgatü'l-vâzıha*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2008.

- Ceren Ceylan, Şilan. *Paul Ricoeur'ün Hermeneutik Kuramında Metaforun İşlevi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Coşkun, Muhammed. *Modern Dünyada Kur'an Yorumu*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, 1992.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân Abdülkâhir. *Esrârü'l-belâga*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demir, Recep. “Bağlamından Kopuk Kur'an Okumalarının Serencamı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (Eylül 2020), 573-604.
- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsîre Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/360-362. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Aktay, Yasin. vd. *Önce Söz Vardı*. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Ebû Hayyân Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî. *el-Bahrü'l-mubît*. 10 Cilt. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2000.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. “İşkâliyyâtü te'vîlil-Kur'an kadîmen ve hadîsen”. *Joornel Of Islamic Resaerch* 9/1-4 (1996), 1-25.
- Erdemli, Atilla. “Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher - Felsefe Tarihçisi Gözüyle Bir Tanıtma”. *Felsefe Arşivi* (30 Temmuz 2013), 243-275.
- Freund, Julien. *Beşerî Bilim Teorileri*. çev. Bahaddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Gadamer, Hans-Georg. *Hakikat ve yöntem*. 2 Cilt. çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- Gadamer, Hans-Georg vd. *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar*. çev. Doğan Özlem. Ankara: Ark Yayınevi, 1995.
- Güven, Şahin. *Çağdaş Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*. İstanbul: Şura Yayınları, 2001.

- Hafâcî, Ebû Muhammed İbn Sinan Abdullah b. Muhammed b. Saîd. *Sırrü'l-fesâha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Harvey, Van A. "Hermenötik". çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 343-455.
- Havvâ, Sa'îd. *el-Esâs fi't-tefsîr*. 11 Cilt. Kâhire: Dârü's-Selâm, 6. Basım, 2004.
- Heidegger, Martin. *Ontology-The Hermeneutics of Facticity*. trans. by. John Van Buren. Indiana: Indiana University Press, 1999.
- Işıcık, Yusuf. "Kur'anda Temel İki Kavram: Te'vil ve Müteşabih". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 15-34.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*, thk. Derviş Cüveydî. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hidâye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 16 Cilt. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. Kâhire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetü'l-Evlâdî's-Şeyh İ't-Türâs, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Melek, Muhammed b. İzzeddîn Abdüllatif b. Abdülazîz b. Emineddîn b. Firişte. *Şerhü'l-Menâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1891.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Faslü'l-makâl fî mâ beyne'l-bikme ve's-şerîa mine'l-ittisâl*, thk. Muhammed İmâre. Kâhire: Dârü'l-Maârif, 2. Basım, 1983.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî usûli't-Tefsîr*. Beyrut: Darü Mektebetü'l-Hayat, 2. Basım, 1980.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. 38 Cilt. haz. Amir Cezzâr vd. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 3. Basım, 2005.
- Kâfiyeci, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *et-Tefsîr fî kavâ'idü ilmi't-tefsîr*. thk. Muhammed Hüseyin Zehebî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî. 1998.

- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsîr ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Karakuş, Abdulkadir. "Kur'an Meallerinde Bağlama Riayet Etmenin Önemi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Nisan 2020), 93-116.
- Karapınar, Fikret. "İlk Dönem Sûfilerin Nasları Yorumlama Tarzı". *Kur'ân'ın Bâtını Ve İşârî Yorumu*. ed. Mustafa Öztürk. 97-121. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi, 2018.
- Kâsım, Mummeh Ahmed. *'Ulûmü'l-belâga*. Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîsetü li'l-Kitâb, 2003.
- Kaya, Mehmet. "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak ifadesi: Te'vîl ve Çeşitleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 28/2 (Eylül 2018), 123-165.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâli Celâleddîn el-Hatîb Muhammed. *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*. thk. Muhammed Abdü'l-Münim Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-cül, 3. Basım, 1997.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/384-387. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Sadık. "Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin". *Kur'ân ve Dil* (17-18 Mayıs, 2001), 95-105.
- Koca, Ferhat. "Mefhûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/350-353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koca, Ferhat. "Müfesser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/497-498. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2006.
- Kurt, Eyüp. "Kur'ân'ın Siyere Kaynaklığı Üzerine". *Karadeniz 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* ed. Gültekin Gürçay. 503-510. Rize: Ubak Yayınevi, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebü'l-Matbuatî'l-İslâmîyye, 3. Basım, 1987.

- Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmü'l-belâga*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.
- Mesûd Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle*. İstanbul: Âsitane, ts.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-Arabîyye*. 2 Cilt. Dımaşk: Darü'l-Kalem, ts.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayânî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Müslim, Mustafa. *Mebâbisü fî't-tefsîri'l-mevzûi*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 3. Basım, 2000.
- Palmer, Richard E. *Hermeneutics*. Evanston: Northwestern University Press, 8. Basım, 1969.
- Römer, Inga. "Method". ed. Niall Keane, Chris Lawn. *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. 86-95. İngiltere: John Wiley, 2016.
- Özaktan, Fatih. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sıyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Özcan, Zeki. *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa 2. Basım, 2000.
- Özlem, Doğan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Mukaddimâtu Câmi'i't-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtıha ve metâli'i'l-Bakara*. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî. Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvudî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1992.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Mefâtîbu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtım. *el-Cerb ve't-ta'dîl*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1942.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serabsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.
- Schleiermacher, Friedrich. *The Hermeneutics Reader*. ed. by Kurt Mueller-Vollmer. New York: Continuum, 1988.

- Schleiermacher, Friedrich. *Hermeneutics and Criticism*. trans. and ed. Andrew Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Karl Simms, "Textuality". *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. ed. Niall Keane, Chris Lawn. 320-325. İngiltere: John Wiley, 2016.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 3. Basım, 1974.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*. 16 Cilt. Kâhire, yy., 2000.
- Şa'ban, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnatî. *el-Muvâfakât*. 7 Cilt. thk. Ebû Ubeyde Âl-i Selmân. Huber: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 25 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- Tatar, Burhanettin. *Din, İlim Ve Sanatta Hermenötik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. 25 Cilt. thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî. Kâhire: Mektebetü-İbn Teymiye, 2. Basım, 1994.
- Teftazânî, Sa'deddîn Mesûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü't-Telvîb ale't-Tavzîh*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.
- Toprak, Metin. *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) Ve Edebiyat*. İstanbul: Bulut, 2003.
- Uluocak, Şeref. *Doğa Bilimleri-Kültür Bilimleri Ayrımında Sosyolojik Açıdan Kuramlaştırma Sürecinin Tartışılması*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ünver, Mustafa. "Tefsîrin Temel Bir İlkesi Olarak Siyâka Riâyet - Elmalılı Tefsîri Örneği". *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 73-120.

- Ünver, Mustafa. "Kur'ân'da 'Fî' Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine". *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Ekim 2017), 214-241.
- Uzun, Nihat. "Tefsîr İlmi Açısından Bâtınî ve İşârî Yorumun Değeri". *Kur'ân'ın Bâtınî Ve İşârî Yorumu*. ed. Mustafa Öztürk. 181-239. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi, 2018.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbu nüżûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zaglul. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Zahrânî, Ahmed b. Abdullah. *Örneklerle Konulu Tefsîr*. çev. M. Fatih Kesler. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'nyûnü'l-ekâvil fî vücûbi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1986.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957.
- Zimmermann, Jens. "F. D. E. Schleiermacher". *The Blackwell Companion to Hermeneutics*. ed. Niall Keane, Chris Lawn. 360-365, İngiltere: John Wiley, 2016.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâbilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî. Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabiyye, 1995.